

NÁRODNÍ FRONTA A DOBROVOLNÉ ORGANIZACE JAKO TÉMA VÝZKUMU HISTORIOGRAFIE

JIŘÍ KŘEŠŤAN

Problematika vnitřního uspořádání a fungování různých forem sdružení občanů představuje téma vícerozměrné. Francouzský historik Antoine Marès při analýze demokratického systému v Československu vyjádřil názor, že výzkum československé demokracie by se neměl omezit výlučně jen na politickou oblast, na sféru jejího parlamentního mechanismu a neměl by se vyčerpat ani odvozováním politických procesů z ekonomických faktorů. „Demokracie je také produktem kulturním: způsobem života, výchovou, sociální angažovaností vyvěrající z otevřeného systému sdružování občanů; to vše umožňuje vznik otevřeného systému jako celku, atmosféru tolerance a vzájemného dialogu. Z tohoto hlediska je naprosto zásadní i pohled na obě sféry společenského života, tedy sféru veřejnou i privátní. Jen všechny tyto aspekty najednou mohou sloužit pro celkové hodnocení úrovně demokracie.“¹ Fungování systému zájmové samosprávy a státní ingerence do tohoto systému i činnosti jednotlivých sdružení občanů je tématem, které otevírá různorodou problematiku mezioborovou a jež přináší zajímavé výzvy nejen historikům, ale také politologům, právním historikům, archivářům a badatelům v oboru dějin správy a samosprávy, sociologům, etnologům, sociálním psychologům, antropologům i badatelům některých dalších oborů.

S nápadem shromáždit příspěvky k dějinám Národní fronty a dobrovolných organizací přišel pracovník oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek (6. oddělení) Jan Kahuda. Spolu s autorem těchto řádků se podílel na koordinaci projektu. Do redakčního kolegia jsme v závěrečné fázi přizvali Šárku Steinovou. Původním záměrem bylo především nalézt nosné téma pro pracovníky 6. oddělení, kteří spravují fondy dobrovolných organizací a tyto fondy zpracovávají nebo se na to připravují. Šlo o to, že správcům fondů mohlo téma pomoci v tom, aby zasadili archivní práci do širšího kontextu historických souvislostí a také do širšího rámce heuristického.

Zvolené téma se přirozeně odvíjí od struktury archivních souborů 6. oddělení. Těto struktury dominují právě fondy spolků a dobrovolných organizací vedle archivů politických stran, rodinných a osobních archivů a archivních sbírek. Téma rodinných archivů se již prosadilo, především zásluhou Evy Gregorovičové, jež dosáhla mezinárodně uznávaných výsledků při výzkumu Rodinného archivu toskánských Habsburků.² Zájem o archiválie

¹ Marès, Antoine: Několik zamyšlení nad československou demokracií ve srovnání s dalšími středoevropskými státy. In: Němeček, Jan a kol.: Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání východisek. Praha 2010, s. 202.

² Srv. alespoň Gregorovičová, Eva: Kapitoly z dějin Rodinného archivu toskánských Habsburků. Praha 2013. Viz též Kahuda, Jan – Křešťan, Jiří: K životnímu jubileu PhDr. Evy Gregorovičové. Archivní časopis 60, 2010, s. 86–89.

osobní proveniencí se zhmotnil vedle některých individuálních projektů³ především v sice oficiálně neschválené, ale přece jen existující, neformální ediční řadě egodokumentů.⁴

Pozorný čtenář Paginae historiae ví, že k tematice dějin sdružování a spolkovnictví se v minulosti objevila v tomto časopise řada podnětných titulů. V krátkém období let 1998–2001 byly dokonce publikovány studie, jež byly (některé také autorem těchto řádků) zadávány systematicky. Poté byl tento badatelský směr opuštěn, nebyly dokonce uveřejněny ani studie již objednané a připravené k vydání (lze želeť například toho, že nebyla publikována rozsáhlá a výborná studie Heleny Polreichové o Americkém ústavu v Praze). Téma se pochopitelně na stránky časopisu vravelo a předkládané číslo představuje jeho definitivní rehabilitaci. Pro časopis Národního archivu reprezentuje téma zájmové samosprávy, dobrovolných organizací a dalších sdružení občanů téma přirozené a nanejvýše vhodné.

Naším cílem bylo na prvním místě zmapovat organizační, statutární a legislativní otázky existence a působení členských organizací Národní fronty i Národní fronty samotné.⁵ Stranou neměly zůstat personální otázky, publikační činnost organizací a ani archivní charakteristika příslušných fondů. Zmíněné úkoly jsme zadali archivářům, kteří jsou většinou i správci příslušných fondů v Národním archivu. Z důvodu velkého rozsahu shromážděných příspěvků jsme museli nakonec výstupy rozdělit do dvou čísel, takže tento blok bude publikován v čísle 1 v roce 2018. Druhý velký blok jsme sestavili z historických příspěvků, které se zabývají obecnějšími i dílčími problémy dějin dobrovolných organizací a jiných sdružení občanů. Lze vyjádřit uspokojení nad tím, že ochotně a zodpovědně dodali slíbené příspěvky i tak renomovaní a vytiženi autoři, jako jsou Jiří Pokorný, Doubravka Olšáková, Martin Franc, Jiří Knapík, Jan Mervart, Pavel Mücke či Jakub Šlouf. K naší velké radosti se uvolil zpracovat zastřešující studii o spolkové legislativě v českých zemích vynikající znalec této problematiky Ivo Telec. Jeho studii jsme postavili v čelo monotematického čísla a doplnili ji studií prezidenta Českého červeného kříže Marka Jukla, který analyzoval mezinárodně právní aspekty působení své organizace a jejich předchůdců.

Již při zadávání studií a diskusí o jejich obsahu jsme si potvrdili, že chronologický rámec nemůže být omezen lety (1945) 1948–1989 (1990). Autoři se museli vracet dále do minulosti, aby pochopili historické a legislativní souvislosti působení dobrovolných organizací a samotné Národní fronty. Svěbytné téma představuje likvidace spolků po roce 1948 a postupné přebírání jejich agendy „složkami“ Národní fronty. Příběhem samotným o sobě je pak transformace dobrovolných organizací v občanská sdružení po roce 1990. Usilovali jsme o to, aby tematika dobrovolných organizací byla demonstrována nejen na základě archiválií celostátního charakteru, ale aby byly využity i prameny regionální povahy. Studie opírající se primárně o regionální prameny budou publikovány v příštím roce.

Poněkud stranou zůstala komparace výsledků výzkumného týmu se zkušenostmi z dalších zemí tzv. východního bloku. Rozvinutí tohoto rozměru výzkumu zůstane úkolem do budoucna. V zemích východního bloku fungovaly obdobné socialistické, vlastenecké, národní

³ Viz např. Křestan, J.: Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění. Praha 2012.

⁴ Prvním titulem neoficiální ediční řady se stala publikace Zvěřinová, Stanislava: Devatenáct nám bylo pryč. Totální nasazení dívčího ročníku 1924 trochu jinak. Praha 2001, k jejímž vzniků dal podnět archivář 6. oddělení Jiří Jožák. Na konci neformálního edičního podniku zatím stojí tituly Kopoldová-Švermová, Jiřina: Deníček spojačky. Praha 2015; Mouliš, Miloslav: Z mých vzpomínek. Praha 2016 a Krejčík, Adolf Ludvík: Paměti. Praha 2016. Pozornost připoutaly tituly, připravené Martinem Kučerou. Lacina, Václav: Co vám mám ještě povídat. Praha 2011. Kaplický, Václav: Hrst vzpomínek z dospělosti. Praha 2010. Běhounek, Václav: Zelený anton: Plíživé kontravzpomínky. Praha 2009.

⁵ Symbolickým předobrazem budoucího úkolu se stala studie: Kahuda, J. – Křestan, J.: Vývoj ústředních orgánů Národní fronty a problematika jejich zpracování v Národním archivu. In: Zpravodaj grantového projektu Komunistická strana Československa a bolševismus, 2008, č. 1, s. 27–39.

fronty,⁶ působící pod různými názvy a sdružující politické strany a společenské organizace, podléhající v každém případě politickému vedení komunistických stran. Jiná byla situace v Sovětském svazu a v Mongolsku, kde fungoval místo socialistické fronty „blok komunistů a bezpartijních“, který byl aktivizován vždy před volbami do zastupitelských orgánů.

Důležitým pilířem našeho projektu se měl stát blok vzpomínek a rozhovorů s někdejšími činiteli dobrovolných organizací a některými odborníky na danou problematiku. Jestliže u výše zmíněných bloků nás překvapila téměř stoprocentní „návratnost“ námi objednaných příspěvků, v případě memoárové části jsme v řadě případů neuspěli. Na váhu padaly neochota vracet se do minulosti, nedobrá zdravotní stav, ale v některých případech naopak současné enormní vytížení aktivních pamětníků. V jistých případech jsme nabyli dojmu, že ještě nenadešel čas, aby držitelé některých tajemství promluvíli. O to více oceňujeme, že rozhovor se nám uvolil poskytnout vynikající právní historik Václav Pavlíček (bude uveřejněn v roce 2018), který v roce 1968 působil v ústředním sekretariátu Národní fronty, vyzpovídali jsme někdejšího generálního tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše a cenné informace nám poskytla ve svém rozhovoru Zdeňka Hajná, jež působila v Českém svazu žen. Jediné svědectví o legionářské komisi Svazu protifašistických bojovníků je zachyceno v rozhovoru s Martinem Kučerou. Své vzpomínky nám napsali Jaroslav Paur, dlouholetý funkcionář organizací zdravotně postižených, a v neposlední řadě i František Kovanda, svědek několika desetiletí vývoje mládežnického hnutí.

* * *

Pokusme se nyní o stručné shrnutí literatury o československé Národní frontě a dobrovolných organizacích, publikované po roce 1948. V případě dobrovolných organizací nepůjde o postizní literatury o jednotlivých organizacích (přehled literatury o nich a jimi vydaných se objeví ve studiích věnovaných některým z nich v příštím čísle), ale upozorníme spíše na některé tituly o obecných rysech jejich postavení ve státním socialismu. Nepředložíme rozhodně vyčerpávající přehled, spíše uvedeme vybrané publikace, podle našeho názoru typické a charakteristické pro určitá období vývoje. V závěru studie se pokusíme naznačit kontury některých možných směrů dalšího výzkumu.

Období 1948–1956

Ikonické texty o Národní frontě pro období let 1948–1956 nepochybně představují Spisy Klementa Gottwalda, vydávané v letech 1950–1961 a různé souběžně vydávané výbory z jeho díla. Vedle nich se snad dají postavit pouze spisy a projevy prvního předsedy Ústředního akčního výboru Národní fronty Antonína Zápotockého, posléze Gottwaldova nástupce na prezidentském stolci. Fakt, že byly podobné texty vnímány jako zásadní texty k Národní frontě a jejím organizacím, vyplývá z toho, že Národní fronta a její „složky“ byly v době kultu osobnosti chápány jako „převodové páky“ vůle komunistické strany. Zásadní význam pro jejich další rozvoj měly směrnice činitelů strany a zejména „Velkých kormidelníků“. O nich se nemělo diskutovat, měly se prostě plnit.

Závazný výklad teorie lidové demokracie, systému údajně existujícího v naší zemi po roce 1945, podal Alexandr Ivanovič Sobolev. Ve svém spisku o lidové demokracii uvedl, že lidovědemokratické zřízení je jen jinou formou diktatury proletariátu, variantní k „donakonejšímu“ systému sovětů.⁷ Národní (vlastenecké, demokratické) fronty v lidovědemo-

⁶ Přehled socialistických front sr.: Matoušek, Stanislav – Trávníček, Tomáš: Národní fronta ČSSR v období budování socialistické společnosti. Praha 1989, s. 178n.

⁷ Sobolev, Alexandr Ivanovič: Lidová demokracie – nová forma politické organizace společnosti. Praha 1954, s. 60. Za upozornění na knihu a její dobový význam vděčím Milanu Matoušovi.

kratických zemích a „společensko-politické“, „veřejné“ organizace byly nástrojem zajištění jednoty komunistické strany s protifašistickými silami a posléze s pracujícími masami v boji proti buržoazii. V tomto zápase komunisté využili také svých pozic ve státním aparátu a v nižších člancích moci. Třídním základem lidové demokracie byl prý svazek dělnické třídy a rolnictva, který ovšem mohl být efektivní pouze za podmínek, že komunistická strana byla „jedinou řídicí a usměrňující silou ve státě“.⁸ Komunistické strany se v systému lidové demokracie „nedělí a nemohou dělit s nikým o vedení,“ a to ani v případě, že vláda má koaliční charakter. Lidově demokratický systém se tak jevil jako přechodná fáze k dosažení diktatury proletariátu sovětského typu. „Diktatura dělnické třídy a rolnictva je stav revoluce, proces vývoje revoluce. Svou podstatou je to prozatímní revoluční moc. Má svou minulost a svou budoucnost. Její historickou minulostí je diktatura buržoazie – v boji s touto diktaturou vzniká – její historickou budoucností je diktatura dělnické třídy.“⁹

Český pandán k Sobolevově spisku představuje dílko Michala Lakatoše. Bylo vydáno až v roce 1957, ale myšlenkově tkví v období před rokem 1956. Třídně motivovaná taktika Národní fronty podle autora vedla k „izolaci veškeré buržoazie“ a k získání většiny národa na stranu dělnické třídy.¹⁰ Národní fronta a jednotné celonárodní masové organizace se Lakatošovi jevily jako „předvodní orgán, páka politiky KSCČ“, stojící v čele Národní fronty.¹¹ V závěru díla autor odmítl „nacionalistickou teorii“ národní specifické cesty revoluce bez diktatury proletariátu.¹² Dodejme, že Lakatoš prošel v dalším období názorovým vývojem, který jej vzdálil původním východiskům.

Závažný výklad dějin Komunistické strany Československa měl přinést vzpomínkový text Václava Kopeckého z roku 1951,¹³ obsahující i kapitolu o únorovém vítězství strany v roce 1948 a několik marginálních zmínek o Národní frontě. Spisek je nekritickou oslavou vůdčí úlohy KSCČ v boji za pokrok a zejména linie, zosobněné Klementem Gottwaldem. Kopecký v textu vypsal řadě odpadlíků a zrádců, nejaktuálnější se jevil jeho útok na Otto Šlinga, Marii Švermovou a Vladimíra Clementise, jakož i na „buržoazněnacionalistické živly“ v KSS, Gustáva Husáka, Laco Novomeského a Karola Šmidkeho, ale chybělo zde ztracení Rudolfa Slánského, odepšaného až po publikaci knihy. Tím poklesla užitná hodnota knihy. Slovenské vydání dokonce bylo rozmetáno a české mělo být revidováno, k čemuž ovšem již nedošlo.¹⁴ Turbulence v hodnocení politiků se staly jednou z příčin, proč na dlouhou dobu ustaly pokusy uchopit dějiny komunistické strany v komplexnosti a proč se historikové zaměřovali spíše na dílčí témata a plnili přitom většinou úzkostlivě zadání.

Nepočtené publikace z uvedeného období, v nichž se objevila problematika Národní fronty, vycházely téměř výhradně z projevů vedoucích činitelů KSCČ. Představovaly především oslavné přitakání strategii komunistické strany v letech 1945–1948 a ocenění následných úspěchů výstavby společnosti, jako tomu je například v případě textu Jana Kozáka z roku 1955.¹⁵ Obhajoba oprávněnosti a historické nezbytnosti vedoucí úlohy Komunistické strany Československa byla neodmyslitelnou součástí podobných prací. Texty často promlouvají drsným hlasem třídní zášti, jak je to například v jedné z brožur Jindřicha Veselého: „Národní fronta byla obrozena a očistěna od buržoazní reakce. Její představitelé byli vyhnáni z vlády a národních výborů [...] Krátce po únoru přešly do rukou dělnické třídy všech-

⁸ Sobolev, A. I.: Lidová demokracie – nová forma politické organizace společnosti, s. 65.

⁹ Sobolev, A. I.: Lidová demokracie – nová forma politické organizace společnosti, s. 51–52.

¹⁰ Lakatoš, Michal: Otázky lidové demokracie v Československu. Praha 1957. s. 65.

¹¹ Lakatoš, M.: Otázky lidové demokracie v Československu, s. 96.

¹² Lakatoš, M.: Otázky lidové demokracie v Československu, s. 106.

¹³ Kopecký, Václav: 30 let KSCČ. Vzpomínky na založení KSCČ a hlavní události jejího vývoje. Praha 1951.

¹⁴ K tomu viz Sommer, Vítězslav: Angažované dějepisce. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970). Praha 2011, s. 124–125.

¹⁵ Kozák, Jan: K některým otázkám strategie a taktiky KSCČ v období přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou (1945–1948). Praha 1956.

ny hlavní zdroje moci ve státě.¹⁶ Brožura Petra Konečného je zakončena jakýmsi „slibem věčnosti a úcty ke KSČ“, která je „naší moudrou a spolehlivou vůdkyní v Národní frontě“. Slib autor formuloval rovnou jménem členů „složek Národní fronty“, jež také pohotově vyjmenoval.¹⁷

Na konci sledovaného období lze zaznamenat některé diskuse, které jakoby předznamenaly reformní potenciál šedesátých let, byť jsou zatíženy dobovými dogmatickými floskulami. Vítězslav Sommer to dokumentoval na příkladu polemiky o pojetí revolučního procesu v letech 1945–1948 ve sborníku z roku 1955.¹⁸

Období 1956–1968

V uvedeném období se rozšířila možnost využívání archivních pramenů a objevily se i kvalitně připravené edice. Za příklad nám poslouží edice Cesta ke Květnu z roku 1965,¹⁹ na jejímž vzniku se podíleli historikové Miloslav Klimeš a Vilém Prečan a archiváři Irena Malá a Petr Lesjuk. Lišila se od dřívějších edic, jejichž sestavovatelé účelově vybírali jen některé dokumenty, hodící se do kontextu vládnoucího diskursu, či je před vydáním krátili nebo dokonce upravovali.²⁰ V publikaci byly uveřejněny zásadní dokumenty k ustavení vlády Národní fronty Čechů a Slováků v roce 1945. Edice Cesta ke Květnu představovala „vedlejší produkt“ publikace Dějiny KSČ zpracované v Ústavu dějin KSČ pod vedením jeho ředitele Pavla Reimana, a na níž se podíleli například Jan Křen, Jaroslav Opat či Michal Reiman. „Učebnice“ Dějiny KSČ se měla stát paradigmatickým textem, závazně hodnotícím dějiny KSČ.

Historikové se obraceli k „prehistorii“ Národní fronty, k tématu svazku, spojenců komunistické strany, sektářství a měnící se strategie Kominterny až k nástupu politiky lidové fronty – v historické perspektivě počátečního období meziválečné periody se tomu věnoval ve své objevené studii Jednotná fronta Miloš Hájek.²¹ Po vydání této knihy již nebylo prakticky možné ukazovat strategii KSČ jako věčně správnou a otevřenou spojenectvím.

Autoři se často vraceli do dob druhé světové války, kde připomínali první zárodky ideje Národní fronty. Přípomeňme sborník Z bojů za svobodu z roku 1963, v němž studii k ideji Národní fronty v národně osvobozené boji sepsal Josef Hříbek.²² Opominout nelze práce, které si začaly všimnat západního odboje jako spojení (a soupeře) komunistického odboje – nejhlasnější jsou zřejmě knihy Jana Křena.²³ Mimořádný publikační počín pak

¹⁶ Veselý, Jindřich: Cesta KSČ k vítězství. Praha 1955, s. 33.

¹⁷ Konečný, Petr: Duch a síla Národní fronty. O vedoucí úloze KSČ v Národní frontě. Praha 1949, s. 31.

¹⁸ Klimeš, Miloslav – Král, Václav – Zachoval, Marcel (eds.): Otázky národní a demokratické revoluce v ČSR. Praha 1955. Srv. Sommer, V.: Angažované dějepisce, s. 238n.

¹⁹ Klimeš, M. a kol.: Cesta ke Květnu. Vznik lidové demokracie v Československu do února 1948, sv. 1–2. Praha 1965.

²⁰ Pro srovnání s edicí Cesta ke Květnu lze uvést dvě edice, věnované únorovým událostem roku 1948 – Bouček, Miroslav (ed.): Únor 1948. Sborník dokumentů. Praha 1958 a Král, V. (ed.): Cestou k Únoru. Dokumenty. Praha 1963. První z nich přináší prakticky jen projevy Klementa Gottwalda a dokumenty z tisku, druhá z nich sice zpřístupňuje i některé neznámé dokumenty z archivu národně socialistické strany, ale editor v úvodu přiznává tendenci, již byl při jejich výběru a ediční přípravě veden: „Dokumenty usvědčují velmi pádně z falše a lico-měrnosti vedoucí činitele národně socialistické strany, kteří [...] byli ochotni zavléci naši vlast k novému Mnichovu.“ (s. 7).

²¹ Hájek, Miloš: Jednotná fronta. K politické orientaci Komunistické internacionály v letech 1921–1935. Praha 1969. K tématu se později vrátil v práci: Hájek, M. – Mejdrová, Hana: Vznik Třetí internacionály. Praha 2000. Ze starších titulů srv. Mencl, Vojtěch: Předpoklady a počátky bojů KSČ za uskutečnění jednotné fronty v Československu. Praha 1960. Mencl, V.: Na cestě k jednotě. Komunistická strana Československa v letech 1921–1923. Praha 1964.

²² Hříbek, Josef: Úloha Národní fronty v národně osvobozené boji československého lidu. In: Doležal, Jiří a kol.: Z bojů za svobodu, díl 1. Formy odporu a národní fronta. Praha 1963, s. 262–331.

²³ Křen, Jan: Do emigrace. Západní zahraniční odboj 1938–1939. Praha 1969; Křen, J.: V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939–1940. Praha 1969.

představoval sborník Národní fronta a komunisté, vycházející z mezinárodní konference, konané v roce 1966 v Bělehradě. Průlomovou skutečností představovalo již to, že publikace přinesla mezinárodní komparaci – podíleli se na ní historikové odboje z Jugoslávie, Polska a Československa. Z československé strany se na přípravě publikace podíleli významní historikové, z nichž některým bylo po roce 1968 znemožněno, aby se nadále věnovali své profesi (František Janáček, Jan Křen, Jaroslav Opat, Jan Tesař ad.). Zlikvidován byl i Československý výbor pro dějiny protifašistického odboje, který působil při tehdejší Ústavu dějin KSČ a který byl garantem vzniku publikace. František Janáček ve svém vystoupení zdůraznil myšlenku „blahodárnosti variability společenského vývoje“, různých typů národních front v jednotlivých zemích.²⁴ Zdůraznil aktuálnost tématu spolupráce komunistů s jinými politickými proudy v českých zemích a na Slovensku. Připomněl současně, že po válce došlo v lidových demokraciích „ke značné unifikaci“ a „nebylo využito všech možností, které nabízela specifika národních front v jednotlivých zemích pro hledání svérázného přístupu k socialistické revoluci, k hledání jejích nových tvarů“.²⁵ Spíše okrajovou pozornost tematice národních front v odboji věnovalo jiné významné dílo z okruhu Československého výboru pro dějiny protifašistického odboje, sborník *Odboj a revoluce*.²⁶

Dominantní tématem zůstávala role Národní fronty v letech 1945–1948, ústící v únorový převrat a nástup komunistické strany k moci. Útlá publikace Miloše Klimeše a Marcela Zachovaly z roku 1958²⁷ využívala poměrně skromné heuristické základy, jisté novum představovalo využití dokumentů národních socialistických strany a vzpomínek Huberta Ripky. Autoři nezastírali utilitární účel studie – chtěli vystoupit proti propagandě imperialistických kruhů a „zrádných českých a slovenských politiků v emigraci, kteří utrpěli společně právě v Únoru zdrcující porážku“ a chtěli na výkladu o Národní frontě ukázat, že rozhodující silou vývoje jsou lidové masy. Autoři popisují proces „utváření jednotné protifašistické celonárodní fronty odporu“, údajně pod vedením KSČ. NF byla od počátku „složitým třídním politickým hnutím“, byla jednotou vlasteneckých sil, ale současně platformou vyjevování nesmiřitelných třídních protikladů.²⁸

V knize *Na rozhraní dvou epoch*, vydané v roce 1968, bylo možno využít již větší masy archivních pramenů a odborné i memoárové literatury (například vzpomínek Edvarda Beneše) a v úvodu, datovaném únorem 1967 autoři vyjádřili přesvědčení, že jejich práce je „konceptní úvahou o cestě a specifice československé revoluce“.²⁹ A dodali: „V každé zemi bude tato cesta přes mnohé shodné rysy odlišná od té, po níž šel Sovětský svaz.“³⁰ Pohnutou historii měla publikace Jaroslava Opata *O novou demokracii*. Původní rukopis nazvaný *Na přelomu dvou epoch* z roku 1960 nesměl být vydán a autor byl v té době vystaven represím. Upravený a doplněný text, dokončený v srpnu roku 1965, zachoval značnou pozornost tématu Národní fronty v období let 1945–1948. Obsáhlu kapitolu věnoval autor tématu specifických cest k socialismu. Dospěl k závěru: „Každá jednotlivá země na světě je v sou-

²⁴ Janáček, František: Na okraj historické komparace. Některé teoretické a metodologické problémy politiky národních front v Československu, Polsku a Jugoslávii. In: Janáček, František (ed.): *Národní fronta a komunisté. Československo, Jugoslávie, Polsko. 1938–1945*. Praha 1968, s. 323.

²⁵ Janáček, František: Na okraj historické komparace, s. 329.

²⁶ Janáček, Oldřich a kol.: *Odboj a revoluce 1938–1945. Nástin dějin čs. odboje*. Praha 1965.

²⁷ Klimeš, M. – Zachoval, M.: K některým problémům Národní fronty do února 1948. Praha 1958. Studie byla souběžně vydána časopisecky: Klimeš, M. – Zachoval, M.: *Vývoj Národní fronty do února 1948*. In: *Nová mysl*, 1958, č. 2, s. 104–121.

²⁸ Klimeš, M. – Zachoval, M.: K některým problémům Národní fronty do února 1948, s. 3–4.

²⁹ Belda, Josef – Bouček, M. – Deyl, Zdeněk – Klimeš, M.: *Na rozhraní dvou epoch*. Praha 1968, s. 5.

³⁰ Belda, J. – Bouček, M. – Deyl, Z. – Klimeš, M.: *Na rozhraní dvou epoch*, s. 6. Odkazují na tomto místě též na strojepis Belda, J.: *Některé problémy formování Národní fronty v ČSR po Únoru 1948*. Příspěvek k problematice systému několika politických stran a Národní fronty v naší formě diktatury proletariátu v období těsně po Únoru. Únor 1948 – IX. sjezd KSČ 1949. Praha 1964, uložený v Národní knihovně ČR.

hrnu vnitřních a vnějších podmínek svého vývoje svéráznou zemí, se zvláštní, jen jí vlastní hospodářskou, sociální a politickou strukturou, se zvláštní, zase jen jí vlastní konstelací dějinného vývoje, se zvláštními tradicemi.³¹ Specifikum společenských změn, vrcholících v roce 1948, spatřoval Opat v jejich demokratickém charakteru, ztělesněném v programu Národní fronty.³² Opat v omezené míře využil i prací některých odpůrců komunistů, například tvůrce národohospodářského programu národně socialistické strany Jiřího Hejdy, přičemž si ovšem uchoval kritický odstup.³³ V roce 1968 byla publikována studie Jaroslava Nedvěda, věnovaná sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou v roce 1948. V závěru autor dospěl k názoru, že koncepce jediné formy socialismu a z ní vyplývající existence jediné socialisticky orientované strany v podmínkách lidové demokracie přinesly „hluboké pokřivení marxistické teorie“.³⁴ Autor připomněl osudy některých sociálních demokratů, kteří se stali objektem represe.

Ve sledovaném období se rozvíjela práce s pamětníky. Kniha vzpomínek účastníků únorového dramatu z roku 1959 jakoby symbolizovala odklon od kultu vůdců revoluce k obyčejným hrdinům z lidu. Podle autora úvodu Jindřicha Veselého šlo editorům právě o zachycení zkušeností „drobných lidí práce z polí a továren, měst i osad“.³⁵ Tematicke Národní fronty je ovšem ve vzpomínkách věnována pozornost spíše okrajová.

Období vývoje Národní fronty po roce 1948 bylo ve vymezeném období pro většinu historiků zřejmě příliš „mladé“ a nejspíše i nepříliš zajímavé, což bylo dáno i úpadkem činnosti orgánů Národní fronty a nesnadným hledáním limitů činnosti a rozvoje organizačních forem jejich jednotlivých organizací. Jednu z výjimek představuje práce Karla Kaplana o vytváření generální linie výstavby socialismu v Československu z roku 1966, jejíž součástí je kapitola o Národní frontě, nekomunistických stranách a masových organizacích (jmenovitě o ROH, ČSM a Sokolu). Autor využil při jejím zpracování řadu dosud nevyužitých archivních materiálů a naznačil svůj potenciál, který se později bohatě zúročil.

Důležité bylo, že práce, publikované v českých zemích, neopomíjely slovenskou problematiku. Přidaly se k nim postupně knihy slovenských autorů, z nichž je možno jako příklad uvést studii Marty Vartikové, dokončenou v roce 1967, jež se zaměřila na tematiku Národní fronty na Slovensku v období let 1945–1948.³⁶ Autorka využila domácí literaturu a archivní prameny, nově zejména archiválie slovenské proveniencce.

Zajímavostí období let 1956–1968 bylo, že se v tuzemské odborné literatuře postupně začaly objevovat reflexe „nemarxistické“ literatury a vzpomínkových textů „nepřátel“ lidové demokratického zřízení. Jeden z prvních textů, věnovaných výhradně tomuto dosud nežádoucímu okruhu pramenů, můžeme vidět ve studii Milana Hübla, uveřejněné v roce 1958 v „teoretickém a politickém časopisu ÚV KSČ“ *Nová mysl*. Autor se sice v úvodu vyznal z odporu k „záplavě potíštěné makulatury“, jíž se musel „probrdit“, odhalil „reakční protirevoluční postoj a žlučovitou nenávisť vůči SSSR“ i „opovržení lidem vydávaným za uliči“³⁷ ale přece jen uvedl některé informace o memoárových a hodnotících titulech poúnorové emigrace, věnovaných vývoji z Československa. Čtenář se díky tomu dověděl o existenci textů Huberta Ripky, Jozefa Lettricha, Jaromíra Smutného, Bohumila Laušmana, Lva Sych-

³¹ Opat, Jaroslav: O novou demokracii. Příspěvek k dějinám národně demokratické revoluce v Československu v letech 1945–1948. Praha 1966, s. 215.

³² Opat, J.: O novou demokracii, s. 203.

³³ Srv. Opat, J.: O novou demokracii, s. 208–210.

³⁴ Nedvěd, Jaroslav: Cesta ke sloučení sociální demokracie s komunistickou stranou v roce 1948. Praha 1968, s. 83.

³⁵ Vítězný Únor 1948. Vzpomínky. Praha 1959, s. 8.

³⁶ Vartiková, Marta: Od Košic po február. Politika slovenského Národného frontu od košického obdobia do februárových udalostí 1945–1948. Bratislava 1968.

³⁷ Hübl, Milan: Křivé zrcadlo lidové demokracie. Probírka utečeneckou literaturou o letech 1945–1948. In: *Nová mysl*, roč. 1958, č. 9, s. 867.

ravy, Petra Zenkla, Ferdinanda Peroutky, Ivo Ducháčka a dalších. Pro řadu z těch, kteří žili ve své vlasti v téměř dokonalé izolaci, jako tomu bylo v případě Prokopa Drtiny, to byla cena a do jisté míry možná i povzbuzující informace.³⁸

Národní fronta se stává postupně tématem nikoli pouze pro historiky, ale také pro odborníky jiných oborů. Lze konstatovat, že docházelo k intenzivní mezioborové komunikaci. Historická věda byla ovlivněna novými přístupy filozofů,³⁹ ekonomů, politologů, literárních historiků či právních teoretiků. Vědci se postupně vymaňovali z role propagandistů a utvrzovatelů vládnoucí ideologie, ujímali se role expertů při „vědeckém řízení společnosti“. Jako příklad uveďme práce Michala Lakatoše⁴⁰ či Zdeňka Mlynáře,⁴¹ které nastolily otázky mocenské manipulace, práv člověka a jejich regulace, jakož i podmínek k rozšiřování podílu občanů na řízení společnosti. Viktor Knapp se věnoval otázce filozofických aspektů práva, právního vědomí a principů svobody a rovnosti.⁴² František Šamalík nazíral otázky práva a svobody z hlediska obecné teorie řízení a modelů organizačních struktur. Vznel otázky, týkající se práva a morálky, „obecné vůle“ a individua, demokracie a samosprávy, „racionalizace struktur“ a jejich limitů („iracionálních rizik“).⁴³ Vladimír Mikule se zabýval problematikou samosprávy ve společnosti, podílu organizací na správě věcí veřejných, ale také samosprávou vnitřních záležitostí společenských organizací.⁴⁴

Zdeněk Jičínský se kriticky vyslovil k mocensky udržované jednotě organizací. „Systém, v němž byly přerušeny přirozené demokratické vazby mezi vedenými a vedoucími, produkoval posléze obecnou neodpovědnost a spolu s ní i politickou rezignaci a lhostejnost u mnoha lidí.“⁴⁵ Autor vyjádřil přesvědčení, že v procesu vytváření nové institucionální struktury začnou organizace „bezprostředněji, i účinněji vyjadřovat a prosazovat zájmy členstva“.⁴⁶ Kategorie „zájmu“, zájmů individuálních a skupinových, jež jakoby teprve nyní vystoupily ze stínu dříve jasně dominujícího zájmu celospolečenského, vyjadřovaného stranou a vůdcem,⁴⁷ se stala jednou ze základních kategorií vědeckého výzkumu. Jinou klíčovou kategorií byla kategorie „hodnota“. Michal Lakatoš odmítl dogmatický model, v němž měly být „naprogramovány“ formy organizace politických stran a nestátních organizací i „jednotný hodnotový systém“, podřízený „jednomu celospolečenskému zájmu“.⁴⁸ Pokusil se zformulovat občanské a demokratické hodnoty, k nimž patřily například možnost volby a opozice, veřejné mínění, právní jistota, ale také odpovědnost v politickém řízení. Podobné názory nemohly být bez vlivu na pohled na dosavadní systém Národní fronty a úlohu dobrovolných organizací.

Začal se postupně rozvíjet výzkum politického systému socialismu, jehož nejviditelnějším institucionálním polem byl tzv. Mlynářův tým, sdružující odborníky více profesí. Sám Zdeněk Mlynář a i další jeho spolupracovníci se uplatnili v politice či postoje politiků ovlivnili, což platí zejména pro období pražského jara. Mlynářův článek k demokratické politic-

³⁸ Drtina, Prokop: Československo můj osud. Kniha života českého demokrata 20. století, sv. 2, kn. 2. Rok 1948 – Únor 1948. Praha 1992, s. 573n.

³⁹ K tomu srv. Kopeček, Michal: Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960. Praha 2009.

⁴⁰ Lakatoš, M.: Občan, právo a demokracie. Praha 1966.

⁴¹ Mlynář, Zdeněk: Stát a člověk. Úvahy o politickém řízení za socialismu. Praha 1964.

⁴² Knapp, Viktor: Filosofické problémy socialistického práva. Praha 1967.

⁴³ Šamalík, František: Právo a společnost. Praha 1965; Šamalík, F.: *Člověk a instituce. Antinomie moderní demokracie*. Praha 1967.

⁴⁴ Mikule, Vladimír: Úloha samosprávy v demokratické veřejné správě. In: Právník 108, 1969, č. 4, s. 210–229.

⁴⁵ Jičínský, Zdeněk: Problémy československé politiky. Stati z let 1968–1992. Praha 1993, s. 19. Cituji z článku, který vyšel v deníku Práce 18. prosince 1968.

⁴⁶ Jičínský, Z.: Problémy československé politiky, s. 23.

⁴⁷ K tomu srv. Boguszak, Jiří – Jičínský, Z.: Otázky socialistického práva a zákonnosti. Praha 1964, s. 105.

⁴⁸ Lakatoš, M.: Úvahy o hodnotách demokracie. Praha 1968, s. 28.

ké organizaci společnosti z Nové myslí z roku 1968 představuje paralelní text k Akčnímu programu KSČ, na němž se ostatně Mlynář podílel. Autor kritizoval dosavadní potlačování zájmů a názorů lidí a direktivní způsob řízení. Plédoval pro přechod k pluralitnímu systému, přičemž Národní fronta se měla stát jakýmsi „pluralitním centrem“,⁴⁹ v němž se budou dohadovat různé subjekty o uplatnění zájmů a potřeb v souladu se zájmy celospolečenskými. Vznik opoziční strany mimo rámec Národní fronty nedoporučoval. Počítal naopak s tím, že do přímé účasti na tvorbě státní politiky budou vtaženy i jiné politické subjekty, než jsou politické strany, jmenovitě zájmové společenské organizace a demokratické orgány podniků, družstev a dalších ekonomických subjektů. Zde se možná projevila jeho inspirace jugoslávským modelem socialismu. Princip vedoucí úlohy komunistické strany nezpochybnil, ale vůdčí postavení měla strana „udržovat a stále znovu získávat“.⁵⁰ Vyjádřil zároveň obavy z nekontrolovaného vývoje a vyslovil se pro „zastavení extrémních a politicky někdy i nebezpečných tendencí vývoje letošního jara“.⁵¹ Je zajímavé sledovat, jak se vyvíjely Mlynářovy názory od počátku 60. let.⁵²

Členem Mlynářova týmu byl právní historik Václav Pavlíček, který se věnoval soustavě tématu společenstva a shromažďovacího práva⁵³ a také speciálně problematice dobrovolných organizací.⁵⁴ Vyjádřil názor, že soustava státních a nestátních organizací a orgánů má být „platformou k vyjádření skupinových zájmů československé společnosti“⁵⁵ a odmítl naopak koncepci politické struktury jako systému převodů a pák. Pavlíček nezpochybnil princip vedoucí úlohy komunistické strany, ale plédoval za „československou podobu pluralitního modelu politické organizace“, v němž integrující roli bude hrát Národní fronta.⁵⁶ Odmítl stalinský transmisní model společnosti, v němž komunistická strana byla jediným řídicím centrem. Zformuloval vizi „plurality poznávacích a řídicích subjektů, jejich diferencovanou pravomoc a odpovědnost i vzájemnou koordinaci a případně i kontrolu“.⁵⁷ V jeho koncepci měly hrát samostatnou roli nejen vláda, zastupitelské sbory, ale i Národní fronta či nekomunistické strany. Dobrovolné organizace měly vyjadřovat a hájit zájmy svých členů.⁵⁸ Václav Pavlíček vyjádřil názor, že by měla panovat i větší variabilita ve vnitřní struktuře dobrovolných organizací.⁵⁹ Navrhoval také změnu dosavadního koncesního režimu ustavování organizací.

Pavlíček se věnoval také úloze politických stran v počátcích fungování systému Národní fronty po únoru 1948. Na toto téma se zaměřil ve své kandidátské disertační práci,⁶⁰ a šir-

⁴⁹ Mlynář, Zdeněk: K demokratické politické organizaci společnosti. *Nová mysl* 22, 1968, č. 5, s. 616.

⁵⁰ Mlynář, Z.: K demokratické politické organizaci společnosti, s. 621.

⁵¹ Mlynář, Z.: K demokratické politické organizaci společnosti, s. 625.

⁵² Mlynář, Z.: K teorii socialistické demokracie. Praha 1961; Mlynář, Z.: Stát a člověk: úvahy o politickém řízení za socialismu. Praha 1964.

⁵³ Pavlíček, Václav: Nově upravit právo sdružovací v socialistické společnosti. *Právník* 104, 1965, č. 2, s. 121–132; Pavlíček, V.: Problematika společenstva a shromažďovacího práva v ČSSR. *Právník* 106, 1967, č. 7, s. 592–607; Pavlíček, V.: Zamyšlení nad tradicemi a novou úpravou práva společenstva. *Správní právo* 1, 1968, č. 5, s. 241–256; Pavlíček, V.: Politická práva, společenstva a shromažďovací zákon. *Socialistická zákonost* 17, 1969, č. 3, s. 137–149. Srv. nepublikovanou studii Aktuální otázky Národní fronty, uloženou in: Národní archiv, fond ÚV NF 1945–1968, inv. č. 158, kart. 208.

⁵⁴ Pavlíček, V.: Pojem dobrovolné společenské organizace. In: *Sborník prací z veřejného práva k šedesátým pátým narozeninám profesora Dr. Pavla Levity*. Praha 1967, s. 141–153; Pavlíček, V.: Soustava politické organizace československé společnosti a úloha dobrovolných organizací. In: Suchánková, Bohumila (ed.): *Príspevky k teorii uspokojování kulturních zájmů*. Praha 1968, s. 113–143.

⁵⁵ Pavlíček, V.: Soustava politické organizace československé společnosti a úloha dobrovolných organizací, s. 113.

⁵⁶ Tamtéž, s. 118.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ Tamtéž, s. 125.

⁵⁹ Tamtéž, s. 136.

⁶⁰ Pavlíček, V.: *Některé otázky vzniku systému více politických stran v politické organizaci Československa (1944–1949): Příspěvek k problematice Národního fronty v českých zemích*. Praha 1966.

ší veřejnost se mohla seznámit s jeho názory díky monografii Politické strany po Únoru, resp. jejího prvního dílu⁶¹ (vydání druhého dílu bylo znemožněno). Výklad byl doveden do IX. sjezdu KSČ (květen 1949). Autor se mohl opřít o závěry lednového pléna ÚV KSČ v roce 1965, kritického k dosavadní praxi. Práce byla výjimečná již tím, že její autor využil možnosti studia v archivu ústředního výboru Národní fronty, a to nejen písemností, které vznikly v ústředí, ale i těch, jež byly sepsány v regionech. Autor využil také archiválií lidové a národněsocialistické strany a západní odborné literatury a publikací československé po-únorové emigrace. Věnoval novátorsky pozornost roli nekomunistických stran, velmi podrobně analyzoval úlohu akčních výborů a jedna z jeho kapitol je zasvěcena problému „československé cesty k socialismu“.

Normalizace

Dokument Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti z prosince 1970 se stal do roku 1989 závazným textem, poskytujícím hodnocení pokusu o reformu socialismu v Československu. Kritické ostří směřovalo zejména proti Akčnímu programu KSČ z dubna 1968. Program prý „odrážel vystupňovanou rozvratnou činnost ve straně“. „Obsahuje nemarxistické formulace o úloze strany a státu i socialistické společnosti, o tzv. partnerském pojetí Národní fronty, o řízení ekonomiky a kultury a další teze oportunistické a revizionistické povahy.“⁶² Vzorový výklad moderních dějin a zejména dějin KSČ, jehož součástí byl i výklad vzniku a vývoje Národní fronty, předložila v roce 1971 Příručka k dějinám KSČ, již zpracovali pracovníci Vysoké školy politické ÚV KSČ pod vedením Zdeňka Snítily.⁶³ Její místo posléze zaujala kniha Přehled dějin KSČ.⁶⁴ Obě příručky se dočkaly několika vydání.

Návrat k ověřeným zdrojům hodnocení Národní fronty, tedy především ke Klementu Gottwaldovi, měl zdůraznit sborník jeho projevů a statí, vydaný v roce 1971. V úvodu se ovšem editoři, Miroslav Bouček a Miloslav Klimeš, opřeli o širší pramennou materii a podali výklad sice místy zatížený dobovými hodnoceními, ale věcný. Odvozovali ideu národní fronty ze strategie lidové fronty, ale současně uvedli, že termín Národní fronta se začal „vraacet“ ve stranických dokumentech až od jara 1941, čímž naznačili, že v letech 1939–1941 politika široké národní protifašistické koalice nebyla dominantní.⁶⁵ Únor 1948 byl ovšem interpretován jako „slavné únorové vítězství tvůrčího marxisticko-leninského postupu KSČ“, jež odrazila „pokus buržoazie zvrátit lidové demokratické zřízení“.⁶⁶

V daném období pokračoval výzkum archivních pramenů, byť některé zůstaly přístupné v omezené míře nebo nepřístupné. Státní ústřední archiv v roce 1979 vydal edici dokumentů Národní fronty z let 1948–1949.⁶⁷ Pokračovalo se ve sběru vzpomínek a jejich publikaci. Pro naše téma má význam vzpomínkový sborník o únoru 1948,⁶⁸ který sestavily Věra Holá a Blažena Kalvínská. Nabídl na některých místech zajímavou perspektivu pohledu účastníků revolučních událostí v regionech. Namátkou uvádím vzpomínku Jaroslava Dohnala o ustavování Okresního akčního výboru Národní fronty v Jeseníku. Popisuje nejen chování

⁶¹ Pavlíček, V.: Politické strany po Únoru. Příspěvek k problematice Národní fronty, část 1. Praha 1966.

⁶² Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po 13. sjezdu KSČ. Rezoluce o aktuálních otázkách jednoty strany schválená na plenárním zasedání ÚV KSČ v prosinci 1970. Praha 1974, s. 15.

⁶³ Snítíl, Zdeněk a kol.: Příručka k dějinám KSČ. Populární výklad pro lektory a propagandisty dějin KSČ. Praha 1971.

⁶⁴ Přehled dějin KSČ. Praha 1976.

⁶⁵ Bouček, M. – Klimeš, M.: Úvod. Bouček, M. – Klimeš, M. (ed.): Národní fronta v projevech a statích Klementa Gottwalda. Praha 1971, s. 11.

⁶⁶ Bouček, M. – Klimeš, M.: Úvod, s. 29.

⁶⁷ Hlušičková, Růžena – Nosková, Alena – Žabka, Josef (eds.): Obrozená Národní fronta 1948–1949. Edice dokumentů. Praha 1979.

⁶⁸ Holá, Věra – Kalvínská, Blažena (eds.): Únor 1948 ve vzpomínkách pamětníků. Praha 1974.

příslušníků nekomunistických stran, ale třeba i epizodu, kdy na OAV NF se dostal velitel místní posádky a odevzdal přítomnému tajemníku KSČ klíče od kasáren (ten mu je vzápětí rituálně vrátil).⁶⁹ V roce 1987 se objevil obdobný slovenský vzpomínkový sborník.⁷⁰

Téma Národní fronty bylo vhodné a mohl se jím zaštitit Jan Kuklík, aby se mohl věnovat nekomunistické odbojové organizaci Petiční výbor „Věrní zůstaneme“. Svůj zájem musel v úvodu vysvětlit poněkud krkolomně: „Je třeba, aby marxistická historiografie prozkoumala a zhodnotila uplatňování vedoucí úlohy komunistické strany v národně osvobozeneckém hnutí v konfrontaci s politickou platformou a konkrétní činností jeho ostatních složek, které vytvářely politicky i sociálně heterogenní tábor v podstatě buržoazního a buržoazně demokratického zaměření. Jen tak je možno přesvědčivě dokázat, proč se hegemonelem národně osvobozeneckého boje a národní a demokratické revoluce stala dělnická třída, vedená komunistickou stranou.“⁷¹ Úlitba vládnoucímu diskursu (připomeňme, že práci lektorovali Václav Král a Čestmír Amort) je bohatě vyvážena faktem, že autor předložil práci faktograficky bohatou, opřenou o imponující heuristickou základnu. Motiv širšího svazku komunistické strany s demokratickými skupinami v protifašistickém odboji, tolerance k jiným názorům,⁷² představovaly svým způsobem kontrapunkt reality, v níž práce vznikala, či jež jejimu vzniku bezprostředně předcházela.

Při výkladu „Vítězného února“ byl kladen důraz na třídní princip tehdejších zápasů a jejich mezinárodních aspektů.⁷³ Autoritativní práce přinášeli autoři zaujímající výlučné postavení v tehdejší stranické historiografii, jako byl například již zmíněný Zdeněk Snítíl. Dominantními prameny se opět stávají projevy představitelů KSČ a stranické dokumenty, práce byly vydávány často bez poznámkového aparátu.⁷⁴ Příkladem recyklovaných textů mohou být práce slovenského historika Viliama Plevzy, byť i ty se vyvíjely a mohly překvapit novým výběrem pramenů, například použitím vzpomínek svědků z „buržoazního tábora“.⁷⁵ Na Plevzově díle můžeme demonstrovat zdůraznění slovenského rozměru převratu z roku 1948 (zahrnuje i slovenské dění na konci roku 1947). Gustáv Husák je postaven na roveň Gottwalda jako jeho partner a spolupracovník.⁷⁶ Tato vize se stává součástí oficiálního historického diskursu a je přejímána i českými historiky.

Mezi pracemi, vztahujícími se k Únoru 1948, se objevily i práce faktograficky objevné. Z výzkumu archivních pramenů vyšla práce Jaroslava Mlýnského,⁷⁷ věnovaná úloze akčních výborů Národní fronty v letech 1948–1949. Práce přísně respektuje vládnoucí normalizační diskurs, ale přináší řadu informací, užitečných i pro současného badatele. Kniha popisuje podrobně působení očištných komisí Národní fronty. V seznamu literatury je uvedena i práce mezitím již zavrženého Václava Pavlíčka o politických stranách, kterou zmiňujeme na jiném místě. V jiné publikaci, již si povšimneme, se Pavla Vošahlíková vrá-

⁶⁹ Srv. zejm. Holá, V. – Kalvínská, B. (eds.): *Únor 1948 ve vzpomínkách pamětníků*, s. 251–252.

⁷⁰ Kováčiková, Terézia – Bakošová, Mária (eds.): *Február 1948 očami pamätníkov*. Bratislava 1987.

⁷¹ Kuklík, Jan: K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji. Vývoj odbojové organizace PVVZ na území Čech v letech 1939–1941. Praha 1976, s. 7.

⁷² Program „Za svobodu“ PVVZ byl charakterizován jako liberalistický a nemarxistický. Kuklík, J.: K problematice vzniku národní fronty v domácím odboji, s. 146.

⁷³ „Je-li buržoazie přinucena uzavřít kompromis s dělnickou třídou, činí tak jen nerada a zpravidla jen na přechodnou dobu.“ Král, V.: V předvečer Pražského povstání. Vytvoření první vlády národní fronty. Moskva, březen 1945. In: *Slovenský přehled* 61, 1975, č. 3, s. 162. Autor odmítl představu, že v letech 1945–1948 vládly harmonické vztahy mezi třídami a panoval systém demokratického socialismu. Král, V.: V předvečer Pražského povstání, s. 175.

⁷⁴ Cesar, Jaroslav – Snítíl, Z.: *Československá revoluce 1944–1948*. Praha 1979; Snítíl, Z.: *Vítězný únor a jeho mezinárodní význam*. Praha 1987.

⁷⁵ Plevza, Viliam: *Februárová história*. Bratislava 1988; Plevza, V. – Bob, Jozef: *Roky prelomu. 1945–1948*. Bratislava 1988.

⁷⁶ Plevza, V. – Řehůřek, Miloš: *Vítězný únor*. Praha 1978.

⁷⁷ Mlýnský, Jaroslav: *Únor 1948 a akční výbory Národní fronty*. Praha 1978.

tila do let 1945–1948 a analyzovala roli sociální demokracie v Národní frontě v uvedeném období.⁷⁸ Podrobně zmapovala osudy sociálních demokratů po Mnichovu, všimla si tvorby programových dokumentů, role strany v odborech. Využila archivních pramenů, tisku i memoárů. V letech normalizace dovršovali své výzkumy únorových událostí Miroslav Bouček a Miloslav Klimeš, s nimiž jsme se setkali již v předchozím výkladu.⁷⁹

Častým tématem prací věnovaných politickému systému Československa se stala analýza či utváření principu vedoucí úlohy komunistické strany. Tento princip měl být základním stavebním kamenem Národní fronty, ba dokonce, jak čteme v knize Antona Čihovského „jednou z hlavních zákonitostí budování socialismu“.⁸⁰ Tomuto principu měly být podřízeny všechny aspekty činnosti orgánů a organizací Národní fronty. „Irválým úkolem organizací a orgánů Národní fronty je získávat občany pro aktivní vztah k politice Komunistické strany Československa, socialistického státu a vytvářet předpoklady k tomu, aby všichni socialisticky smýšlející občané se stále větším podílem mohli účastnit tvorby, realizace a kontroly politiky strany a státu ve všech oblastech života společnosti.“⁸¹ Politický systém československé socialistické společnosti měl představovat „složitou a rozvětvenou, současně však organicky sklobunou soustavu politických vztahů a institucí založenou na třídních, sociálně ekonomických a kulturních potřebách společnosti“.⁸² Prostřednictvím dobrovolných organizací Národní fronty se měli pracující „podílet na tvorbě i uskutečňování socialistické politiky a spolu s uskutečňováním svých zálib působit k rozvoji celé společnosti“.⁸³ Bylo zdůrazňováno, že socialistické společenské organizace nepůsobí vůči státu jako nátlakové skupiny.

Příčiny opakovaného potvrzování vedoucí úlohy komunistické strany jako základního principu systému Národní fronty jsou nasnadě. Zúročily se tím zkušenosti „krizového vývoje“ z konce 60. let. Jako byl Únor 1948 interpretován jako pozitivní příklad v příběhu o dějnotvorné úloze komunistické strany, rok 1968 se měl stát odstrašujícím příkladem a zdrojem poučení. Vznikla dosti preferovaná subdisciplína kritiky nemarxistických teorií a koncepcí politického systému. Velká pozornost byla věnována koncepcím revizionistickým a reformistickým – opět pod vlivem roku 1968.⁸⁴ Tématu krizového vývoje v Národní frontě na konci 60. let věnoval speciálně pozornost Stanislav Svatoš, který analyzoval i vývoj v nekomunistických stranách a některých dobrovolných organizacích.⁸⁵ Někteří autoři spojovali kritiku nemarxistických koncepcí s kritikou „buržoazního“ práva a demokracie v kapitalistických zemích.⁸⁶ Byly vydávány čistě účelové propagandistické spisky, ale nutno

⁷⁸ Vošahlíková, Pavla: Československá sociální demokracie a Národní fronta. Praha 1985.

⁷⁹ Srv. alespoň Bouček, M. – Klimeš, M.: Dramatické dny Února 1948. Praha 1973.

⁸⁰ Čihovský, Anton: Uplatňovanie vedúcej úlohy strany v Národnom fronte v súčasnosti. Bratislava 1985, s. 9.

⁸¹ Koranda, František: KSČ a politický systém ČSSR. Praha 1981, s. 62. Srv. též: Balík, Hubert – Kovařík, Jan – Koranda, F.: Politický systém, stát a právo v ČSSR. Praha 1989.

⁸² Havlíček, František: Růst vedoucí úlohy komunistické strany v rozvinuté socialistické společnosti. Praha 1979, s. 266.

⁸³ Havlíček, F.: Růst vedoucí úlohy komunistické strany v rozvinuté socialistické společnosti, s. 299.

⁸⁴ Srv. alespoň Matějček, Jaroslav: Politický systém socialismu a kritika pravicového revizionismu v ČSSR. Praha 1976. Matějček, J. – Tomášek, Ladislav: Socialistická demokracie a kritika antikomunismu v otázkách politického systému, práva a svobod občanů. Praha 1984; Matouš, Milan: Úloha revizionismu v současném ideologickém boji. Praha 1979.

⁸⁵ Svatoš, Stanislav: Některé aspekty vývoje Národní fronty v roce 1968. Marxismus a současnost, 1988, č. 1, s. 93–105; Svatoš, S.: KSČ a Národní fronta v období nastupující vnitrostraničné a celospolečenské krize. Československý časopis historický 36, 1988, č. 2, s. 161–181. Zajímavé je, že autor poměrně velký prostor věnoval kritice názorů Z. Mlynáře.

⁸⁶ Srv. Blahož, Josef a kol.: Kritika buržoazních a revizionistických koncepcí demokracie. Praha 1983; Blahož, J.: Formy vlády a lidská a občanská práva v kapitalistických státech. Praha 1981; Blahož, J. a kol.: Rozvoj teorií o státu a právu a současnost. Monografie mezinárodního kolektivu vědeckých pracovníků ČSSR, SSSR a NDR. Praha 1988.

přiznat, že některé práce se opíraly o znalost situace v západních společnostech a o srovnání mezinárodního práva. To je případ Josefa Blahože, jehož práce ostatně byly publikovány i po roce 1989.⁸⁷

Odrazem postupné stabilizace systému Národní fronty po roce 1970 se stala poměrně hojná literatura o ní a její úloze v rámci společensko-politického systému. Pomineme nyní tituly, vydávané ústředním výborem Národní fronty ČSSR a oběma republikovými výbory, jež byly určeny funkcionářům a aktivistům NF a jejich složek. Informaci o nich nalezneme čtenář ve studii o Národní frontě, která bude publikována v tomto časopise příští rok. V roce 1985 byla vydána publikace Miloše Řehůřka o socialistických organizacích⁸⁸ a o čtyři roky později se objevila kniha Stanislava Matouška a Tomáše Trávníčka o Národní frontě.⁸⁹ Kniha se shodně po přihlášení k marxisticko-leninské teorii věnovaly ve stručnosti dějinám Národní fronty a organizací občanů. Jejich těžiště bylo ovšem v popisu aktuálních úkolů. Připomeňme ještě studii Dragutina Pelikána, který nastínil otázku právního postavení Národní fronty, přičemž se zaměřil především na období 1945–1948 a období bezprostředně následující po únoru 1948.⁹⁰ Tato otázka měla své problematické rysy.

Ve druhé polovině 80. let se pod vlivem změn v Sovětském svazu přikročilo k přípravě některých legislativních změn. Byla ustavena Komise KSC a Národní fronty pro přípravu nové československé ústavy v čele s Milošem Jakešem, novým generálním tajemníkem ÚV KSC od roku 1987.⁹¹ Koordinací legislativních prací byl pověřen Marián Čalfa, pozdější polistopadový předseda vlády. Změny se měly dotknout postavení Národní fronty a jejich jednotlivých organizací, ale také samotné komunistické strany. Pracovalo se souběžně na nových stranických stanovách.

Objevilo se několik prací, jež se věnovaly některým dílčím tématům, spjatým s tematikou dobrovolných organizací. Vracela se některá témata, která byla zasuta po potlačení pražského jara. Prosadila se pod vlivem „nového myšlení“ šířeného z gorbačovského Sovětského svazu. Někteří představitelé KSC přijímali ideje sovětské perestrojky s nedůvěrou, starším z nich připomínaly turbulence pražského jara. Jedním ze staronových témat bylo například téma participace: „Politické záruky občanských práv jsou spjaty též s působením nestátních složek socialistického politického systému. [...] Společenské organizace, zejména masového charakteru, které jsou zároveň v socialistických zemích, kde působí Národní (lidové) fronty, sdružené v této instituci, jsou skutečně významným nástrojem uskutečňování práv občanů v různých sférách života společnosti, od práv, která se realizují v politickém životě, přes práva uplatňovaná ve výrobním a pracovním procesu až po práva v kulturní oblasti.“⁹² Autoři citované monografie, zpracované pod vedením Josefa Blahože, se kriticky vyslovili k nedostatečnému právnímu zakotvení participace společenských organizací na státní správě. Zdůraznili „vzorový význam Sovětského svazu“⁹³

V souvislosti s proklamovanou přestavbou společenských vztahů a rozvojem socialistické demokracie se objevují kritické poznámky k dosavadní činnosti Národní fronty, jež ovšem nepřekračují meze dané dobovými usneseními KSC. Objevuje se myšlenka obnovy principu Národní fronty jako širší platformy sjednocování úsilí pracujících. „Národní fronta je chápána jako otevřený systém umožňující přijetí i dalších organizací. Občané v něm

⁸⁷ Blahož, J. – Balaš, Vladimír – Klíma, Karel: Srovnávací ústavní právo. Praha 2015.

⁸⁸ Řehůřek, Miloš: Společenské organizace v Československu. Praha 1985. Srv. též Řehůřek, M.: Vytváření socialistického politického systému v Československu. Bratislava 1985.

⁸⁹ Matoušek, S. – Trávníček, T.: Národní fronta ČSSR v období budování socialistické společnosti. Praha 1989. Matoušek, S.: Postavení Národní fronty v politickém systému ČSSR. Praha 1975.

⁹⁰ Pelikán, Dragutin: Právní postavení Národní fronty Čechů a Slováků v letech 1945–1948. Právněhistorické studie 28, 1987, s. 151–157.

⁹¹ K tomu naposledy Schelle, Karel: Dějiny ústavního práva. Praha 2014, s. 323–324.

⁹² Blahož, J. a kol.: Občan, jeho práva a povinnosti v současném světě. Praha 1987, s. 91.

⁹³ Blahož, J. a kol.: Občan, jeho práva a povinnosti v současném světě, s. 219.

mají právo iniciativy, alternativních návrhů, kritiky a oponentury,⁹⁴ čteme v publikaci, připravené kolektivem autorů, vedeným Josefem Brzákem. Podle autorů současná etapa klade „vyšší nároky na uplatňování vedoucí úlohy KSČ“.⁹⁵ Problém modifikace vedoucí úlohy strany zůstával jedním z neuralgických bodů dobových úvah.

Hlasy za oponou (exilová a samizdatová literatura v letech 1948–1989)

Zvláště pojednáme o některých titulech exilové a samizdatové literatury. Nesměly být v období let 1948–1989 v naší vlasti volně šířeny, čtenářům byly k dispozici pouze jejich kritiky z per oficiálních historiků, z nichž někteří ovšem v liberálnějších obdobích šedesátých let a konce let osmdesátých k nim přistupovali s jistou mírou respektem.

Téma samotné Národní fronty se nestalo v pouňorovém exilu ve větší míře objektem podrobného výzkumu. Studie Vlastislava Chalupy z roku 1958 představuje v tomto směru výjimku. Autor při jejím sestavení vycházel především z tisku a projevů politiků, archivní prameny k dispozici neměl. Všiml si nejen úlohy politických stran, ale také některých dobrovolných organizací, sdružených v Národní frontě, konkrétně šlo o Revoluční odborové hnutí, Československý svaz mládeže, Sokol a Svaz pro spolupráci s armádou. Hodnocení publikace je neodmyslitelné od hodnocení jejího kontroverzního autora.⁹⁶

V pouňorovém exilu dominovalo jednoznačně téma únorového převratu a příčin porážky demokratických politických sil. Představitelé vnitřně rozštěpeného exilu se k únoru roku 1948 vraceli ve vzpomínkách a jiných textech, s nimiž se čtenáři v naší vlasti mohli seznámit většinou až po listopadu 1989 (budu odkazovat na pozdější vydání, snáze dostupná). Uvedme alespoň jako příklady zmíněných textů vzpomínkové texty Huberta Ripky,⁹⁷ Petra Zenkla,⁹⁸ Ivana Déry,⁹⁹ Bohumila Laušmana,¹⁰⁰ Jaromíra Smutného,¹⁰¹ Vladimíra Krajiny,¹⁰² Ladislava Karla Feierabenda,¹⁰³ Oty Hory,¹⁰⁴ glosy ke vzpomínkovým a analytickým textům, připravené Lvem Sychravou,¹⁰⁵ či studii Ferdinanda Peroutky o „vině“ Edvarda Beneše,¹⁰⁶ poprvé zveřejněnou v roce 1949. Domácí pandán k podobným textům tvoří například vzpomínky Prokopa Drtiny či Václava Černého.¹⁰⁷ Za zmínku stojí tituly, věnované vývoji demokratických politických stran do roku 1948. Jde o knihu Františka Klátíla o národně socialistické straně a Jana Rennera o straně lidové.¹⁰⁸ Oba autoři byli činní v uveřejněných stranách. Jejich texty vznikly v exilu v šedesátých letech.

⁹⁴ Brzák, Josef a kol.: Společenské organizace a socialistický politický systém, část 3. Národní fronta a rozvoj socialistické demokracie. Praha 1988, s. 9.

⁹⁵ Brzák, Josef a kol.: Společenské organizace a socialistický politický systém, část 3, s. 17.

⁹⁶ Srv. Málek, Jiří: JUDr. Vlastislav Chalupa, agent StB. Securitas Imperii, 1995, č. 2, s. 72–91. Na komplexní zhodnocení této nesnadno uchopitelné osobnosti čekáme. Zcela jiný Chalupův obraz podává např. publikace (zejm. úvod k ní): Prameny k dějinám III. odboje, sv. III–1. 1948–1951. Olomouc 1995.

⁹⁷ Ripka, Hubert: Únorová tragédie. Svědectví přímého účastníka. Brno 1995.

⁹⁸ Zenkl, Petr: Mozaika vzpomínek. Olomouc 1997.

⁹⁹ Déry, Ivan: Antiferlinger, díl 1. Politické paměti 1945–1949. Praha 1993.

¹⁰⁰ Laušman, Bohumil: Kdo byl vinen? Jak umírala československá svoboda. Vídeň 1953.

¹⁰¹ Smutný, Jaromír: Svědectví prezidentova kancléře. Praha 1996.

¹⁰² Krajina, Vladimír: Vysoká hra. Vzpomínky. Praha 2004.

¹⁰³ Feierabend, Ladislav Karel: Politické vzpomínky, sv. 3. Brno 1996.

¹⁰⁴ Hora, Ota: Svědectví o puči. Z bojů proti komunizaci Československa, sv. 1–2. Praha 1991.

¹⁰⁵ Sychrava, Lev: Svědectví a úvahy o pražském převratu v únoru 1948. Londýn 1952. Ve sborníku nalezneme mimo jiné reflexi vzpomínek a textů Vladimíra Krajiny, Václava Majera, Huberta Ripky, Ferdinanda Peroutky či Josefa Jostena a dalších. Srv.: Josten, Josef: Československo žaluje. Chicago 1950.

¹⁰⁶ Peroutka, Ferdinand: Byl Edvard Beneš vinen? Praha 2002.

¹⁰⁷ Drtina, Prokop: Československo, můj osud, sv. 2, kn. 1–2. Praha 1992; Černý, Václav: Paměti 1945–1972. Brno 1992.

¹⁰⁸ Klátíl, František: Republika nad stranami. O vzniku a vývoji Československé strany národně socialistické (1897–1948). Praha 1992; Renner, Jan: Československá strana lidová 1945–1948. Brno 1999.

Stejně, jako se stala pro exil po roce 1948 hlavním tématem porážka liberální demokracie a uchopení moci komunistickou stranou a traumatizující prožitek únorového převratu, podobným úběžníkem se stal pro emigraci po roce 1968 zážitek pražského jara a jeho potlačení. Nejinak tomu bylo i v domácím disentu. Nelze pochopitelně na tomto místě podat přehled o početné literatuře, věnované v exilu, disentu, ale i v západní literatuře pražskému jaru. Připomeňme jen, že hodnocení obrodného procesu v Československu se stalo polemickým polem, kde se střetávaly rozdílné názory o pojetí demokracie a o mezích reforem v socialismu sovětského typu.

Pavel Tigrid byl dlouhodobě skeptický k možnosti, že by se politický systém v ČSSR mohl stát otevřeným. Polemizoval s tvrzením Jiřího Pelikána, že reformní komunisté usilovali o „pluralitu politických sil, proudů a organizací, jako rovnocenných partnerů bez jakéhokoli mocenského monopolu jedné strany či skupiny“.¹⁰⁹ Tigrid napsal, že ztráta většinových pozic KSČ by znamenala politicko-mocenský převrat. Proto i pro nejbližší období předpokládal, že bude i institucionálně zajištěna hegemonie komunistické strany v Národní frontě a zastupitelských orgánech. Bez monopolu Národní fronty nebylo možno podle něho vyloučit konflikt, mířící proti hegemonii KSČ.¹¹⁰ Upozornil i na mezinárodní aspekt reforem, úhel pohledu z Moskvy: „Logika byla prostá: dovolí-li se KSČ, aby se z vlastní vůle vzdala vylučné moci a byla ochotna dělit se o ni s jinými, i nemarxistickými skupinami (mimo osvědčený satelitní systém „národních“ či „lidových“ front, v nichž „vedoucí síla“ má rozhodné slovo), jak zabránit obdobnému vývoji v ostatních socialistických zemích?“¹¹¹

V polemice s názory Pavla Tigrida, ale také Ivana Svitáka, který se domníval, že reformisté nechtěli ve skutečnosti připustit přímou demokracii a změnu charakteru strany,¹¹² upozornil Zdeněk Jičínský, že při analýze dění v době pražského jara je nutno vzít v úvahu složitou vnitřní strukturovanost KSČ a rychlý evoluční vývoj, jímž procházela.¹¹³ Apel ke konkrétně-historické analýze nám je sympatický. Polemiky o pražském jaru se staly obsahem samizdatového sborníku Ke sporům o obrodný proces roku 1968 v Československu,¹¹⁴ sestaveném v roce 1988. V tomto sborníku najdeme texty Zdeňka Jičínského, Antonína Benčíka, Milana Hübla, Čestmíra Císaře, Vojtěchy Mencla a dalších. Najdeme zde i příspěvek Františka Šamalíka. Ten se ve svých samizdatových textech, které se dočkaly vydání až po roce 1989, věnoval i nadále problematice demokracie a samosprávy, občanské společnosti a právního státu.¹¹⁵

K projektům reformy politického systému se vracel Zdeněk Mlynář. Podal nejen analýzu pokusu o reformu na konci 60. let,¹¹⁶ ale sepsal i čtivé vzpomínky,¹¹⁷ jež se dočkaly vydání v několika cizích jazycích. Mlynář vyjádřil přesvědčení, že překonání stagnačního vlivu politického systému by bylo možné pouze v pluralitním systému, umožňujícím lidem vyjadřovat své zájmy a na jejich základě se sdružovat, v institucionálním systému, ochraňujícím menšinové názory a umožňujícím vzájemnou kontrolu subjektů, v systému vylučujícím monopolní mocenské postavení jediného subjektu. Přitom podle jeho názoru prakticky vedoucí a politicky rozhodující silou mohla na konci šedesátých let zůstat komu-

¹⁰⁹ Pelikán, Jiří: Jak dál. Svědectví 10, č. 40, 1971, s. 576.

¹¹⁰ Tigrid, Pavel: Politická emigrace v atomovém věku. Praha 1990, s. 108.

¹¹¹ Tigrid, P.: Politická emigrace v atomovém věku, s. 88.

¹¹² Srv. Sviták, Ivan: Dialektika pravdy. Triáda byrokratizace. Köln 1984.

¹¹³ Jičínský, Z.: Problémy československé politiky. Stati z let 1968–1992. Praha 1993, s. 43.

¹¹⁴ Kohout, Luboš a kol.: Ke sporům o obrodný proces roku 1968 v Československu. Úvahy, polemiky, recenze. 1988. Jedná se o samizdatový rukopis, uložený v Národní knihovně ČR.

¹¹⁵ Šamalík, František: O politické společnosti. Brno 1994; Šamalík, F.: Právní stát kontra stalinismus. Praha 1991.

¹¹⁶ Mlynář, Z.: Československý pokus o reformu 1968. Analýza jeho teorie a praxe. Köln 1975; Mlynář, Z.: Krize v sovětských systémech 1953–1981. Příspěvek k teoretické analýze. Köln 1983.

¹¹⁷ Mlynář, Z.: Mráz přichází z Kremlo. Praha 1990. Zajímavý antipod uvedeným vzpomínkám představují memoáry: Pithart, Petr: Osmašedesátý. Praha 1990.

nistické strana, jež by si v době demokratických přeměn mohla podržet veškeré mocenské mechanismy.¹¹⁸ V pluralistickém modelu měly na politiku strany působit zájmy různých skupin a subjektů, jež by jinak v monopolním systému byly přehlíženy. K fungování ideálního modelu nebyla tedy nutná existence více stran, zájmy mohly být vyjadřovány organizacemi, vycházejícími ze společenské dělby práce.¹¹⁹ Vznik organizací má být podle něho omezen jen zákonem a musí být vytvořeny podmínky pro jejich samostatné politické působení. Autor zdůraznil vliv veřejného mínění a vyjádřil přesvědčení, že sovětský model se pro naše podmínky nehodí.¹²⁰ Mlynářem prezentovaný model tedy svěřoval mimořádnou roli společenským organizacím a také sdružením ve výrobních podnicích. Ty měly po určitou dobu sehrát roli nositelů plurality zájmů a korektorů politiky vládnoucí strany.

Po roce 1989

V důsledku společenských změn na podzim roku 1989 došlo k radikální proměně vládnoucího diskursu, s nímž se různým způsobem vyrovnávali jednotliví badatelé. K práci se vraceli mnozí odborníci, kteří nemohli svou profesi vykonávat, do vlasti přišli někteří vědci, kteří žili v exilu. Naopak, mnozí zástupci předlistopadové historiografie se odmlčeli či k tomu byli okolnostmi donuceni. Došlo k bezprecedentnímu otevření archivů (v míře, která v některých směrech přesahovala i praxi ve vyspělých zemích), tuzemským badatelům se otevřela možnost studia v zahraničí. Zdálo se, že i ruské archivy by se mohly začít otevírat. Postupně se vytvářely podmínky pro hodnocení vývoje československé historiografie, což lze doložit například podnětnou prací Vítězslava Sommera.¹²¹

Pro některé vědce, kteří v minulosti řekli podstatné slovo k problematice Národní fronty a dobrovolných organizací, se po roce 1989 otevřela možnost ovlivnit praktickou politiku a legislativu v naší vlasti. Zdeněk Mlynář se do diskusí zapojil spíše menšími studii a články, odrážejícími převážně aktuální dění.¹²² Zaznamenejme však, že se jeho vědecký tým pro analýzu politického systému ze šedesátých let stal objektem výzkumů – v poslední době na sebe v tomto směru upozornil Francesco Caccamo.¹²³ Také Zdeněk Jičínský se soustředil především na aktuální problémy. Pro naše téma má ovšem význam, že kromě edic některých starších textů, zmíněných v předchozím výkladu, publikoval studii o právním myšlení v 60.–80. letech.¹²⁴ Po roce 1990 se vracel k tematice občanské společnosti a samosprávy František Šamalík. Podle něho v minulosti „nebyly společenské organizace autonomním projevem zájmů, ale dodatečným nástrojem jejich meliorace a kontroly“.¹²⁵ Totalitní stát „připouštěl jen loajalistické občanské iniciativy – všechno ostatní bylo disi-

¹¹⁸ Mlynář, Z.: Československý pokus o reformu 1968, s. 120.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 63–65.

¹²⁰ Tamtéž, s. 82.

¹²¹ Sommer, V.: Angažované dějepiscectví. Ze starších prací srv. Hanzal, Josef: Cesty české historiografie 1945–1989. Praha 1999.

¹²² Mlynář, Z.: Socialistou na volné noze. Praha 1992; Mlynář, Z.: Proti srsti. Politické komentáře 1990–1995. Praha 1996.

¹²³ Caccamo, Francesco: Ke vzniku Pražského jara. Zdeněk Mlynář a mezioborový tým pro rozvoj politického systému. In: Hoppe, Jiří – Škodová, Markéta – Šuk, Jiří – Caccamo, F.: „O nový československý model socialismu“. Čtyři interdisciplinární vědecké týmy při ČSAV a UK v 60. letech. Praha 2015, s. 92–122. Caccamo, F.: Per la riforma del socialismo reale. Zdeněk Mlynář e il „Team“ per lo sviluppo del sistema politico. Studi storici 2016, č. 3, s. 669–707.

¹²⁴ Jičínský, Z.: Právní myšlení v 60. letech a za normalizace. Praha 1992. Publikace zčásti vyšla ze staršího samizdatového textu: Jičínský, Z.: K vývoji právního myšlení v Československu v 60. letech. Studie právně-politická. 1984. Rukopis uložený v Národní knihovně.

¹²⁵ Šamalík, F.: Občanská společnost v moderním státě. Brno 1995, s. 146.

dentské, rozkladné¹²⁶ a „absolutně zrušil jakýkoli náznak samosprávy a organické decentralizace“, z institucí učinil součást „etatistické centralistické struktury“.¹²⁷

Téma politického systému bývalých zemí východního bloku, pokusů o reformy a perspektiv vývoje těchto zemí se mohlo stát polem setkávání badatelů různých oborů, jak naznačil sborník sestavený v roce 1991 Gertem-Joachimem Glaeßnerem a Michalem Reimannem.¹²⁸ Místo toho však v tuzemském výzkumu začala převládat spíše tendence k atomizaci odborných výzkumů, kterou se daří překonávat aspoň zčásti až v poslední době. Pro politology přestala být po roce 1989 většinou problematika Národní fronty aktuální. V publikacích některých z nich se téma Národní fronty objevuje, ale většinou jen ve zkratkovité podobě, nejednou ovlivněné zjednodušeným chápáním teorie totalitarismu.¹²⁹ Některé práce se pokoušejí o detailnější pohled na vývoj politického systému. Například v kolektivní publikaci zpracované pod vedením Stanislava Balíka nalezneme konstatování, že po roce 1953, a zejména v 60. letech sice trvala prominentní role stranické a státní byrokracie, ale posilovala se „interakce mezi vůdci a společenskými skupinami“. Participace byla ovšem typická spíše pro neinstitutionalizované, intelektuální a názorové skupiny. K artikulaci zájmů dosud loajálních sdružení (včetně nejmasovějších – odborů) a dalších, které nově vznikly, došlo prakticky až v době pražského jara.¹³⁰

V dostupných příručkách k právním dějinám není téma dějin zájmové samosprávy a sdružování občanů příliš frekventováno. O to aktuálnější se ovšem jevila úprava spolkové legislativy v naší zemi, jež ovšem nešla po roce 1989 cestou přímočarou. Je pozitivní, že mezi experty na spolkovou legislativu se setkáváme s výjimečnou osobností Ivo Telce, který umí zasadit spolkovou legislativu do historických souvislostí. To dokázal především v zásadní monografii Spolkové právo.¹³¹ Z právních historiků se několika příspěvky k tematice Národní fronty, dobrovolných organizací a politických stran vrátil Václav Pavlíček,¹³² který se ovšem věnoval primárně aktuálním otázkám transformace právního řádu. Nesmíme ovšem zapomenout zmínit studii, již v roce 1990 připravil pro nástupnickou organizaci ÚV Národní fronty – Shromáždění politických stran, hnutí a sdružení – spolu s Pavlou Vošahlíkovou a Jitkou Klementovou.¹³³

Byly publikovány memoáry některých významných osobností, spjatých s děním v Národní frontě a některých organizacích – namátkou jmenujme například vzpomínky Evžena Erbana,¹³⁴ Čestmíra Císaře,¹³⁵ Marie Švermové,¹³⁶ Eduarda Goldstücker, ¹³⁷ či Jiřího

¹²⁶ Tamtéž, s. 173.

¹²⁷ Tamtéž, s. 208.

¹²⁸ Glaeßner, Gert-Joachim – Reiman, Michal (eds.): Die politischen Systeme der sozialistischen Länder. Entstehung – Funktionsweise – Perspektiven. Frankfurt am Main 1991.

¹²⁹ Vodička, Karel – Cabada, Ladislav: Politický systém České republiky. Historie a současnost. Praha 2011, s. 95–98; Fiala, Petr a kol.: Komunismus v České republice. Vývojové, systémové a ideové aspekty působení KSČM a dalších komunistických organizací v české politice. Brno 1999, s. 32–58.

¹³⁰ Srv.: Balík, Stanislav a kol.: Politický systém českých zemí 1848–1989. Brno 2011, s. 135–137.

¹³¹ Telce, Ivo: Spolkové právo. Praha 1998.

¹³² Srv. alespoň: Pavlíček, V.: Konec akčních výborů Národní fronty. In: Jech, Karel (ed.): Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana. Praha 1993, s. 186–197; Pavlíček, V.: O historických zdrojích právní úpravy politických stran na území České republiky. In: Pavlíček, V.: O české státnosti. Úvahy a polemiky, sv. 3. Demokratický a laický stát. Praha 2009, s. 217–226.

¹³³ Pavlíček, Václav – Vošahlíková, Pavla – Klementová, Jitka: Analýza činnosti Národní fronty od jejího vzniku do současnosti. Praha 1990. První varianta studie, rozeslaná k připomínkám, se dochovala v osobním archivu Miroslava Kárného v Národním archivu (nezpracovaný fond).

¹³⁴ Erban, Evžen – Tax, Petr (ed.): Osudová rozcestí a Evžen Erban, díl 3. 1948 – rok tří předpokladů. Praha 1992.

¹³⁵ Císař, Čestmír. Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah. Praha 1998; Císař, Č.: Paměti. Nejen o zákulisí Pražského jara. Praha 2005.

¹³⁶ Švermová, Marie: Vzpomínky. Praha 2008.

¹³⁷ Goldstücker, Eduard: Vzpomínky, sv. 2. Praha 2005.

Hájka.¹³⁸ Pozornost vývoji politického systému byla věnována i ve vzpomínkách představitelů vedení strany v letech normalizace, jako byli Lubomír Štrougal,¹³⁹ Vasil Bílak,¹⁴⁰ Peter Colotka,¹⁴¹ Miloš Jakeš.¹⁴² Dodejme, že řadu vzpomínkových úvah bývalého nejvyššího představitelů ČSSR a KSČ zachytil ve své knize o Gustávu Husákovi jeho „dvořní historik“ Viliam Plevza.¹⁴³ Je třeba také upozornit, že řada zajímavých informací se objevuje ve vzpomínkách lidí, kteří nedosáhli vysokého postavení v mocenské hierarchii, jako je například Václav Ryněš. Ten zachytil změny v mládežnickém hnutí a v Československé straně lidové za pražského jara.¹⁴⁴ Zajímavý pohled na dění ze zorného úhlu předního činitele národně socialistické strany přinesly vzpomínky Karla Löbla.¹⁴⁵

Jedním z dominantních témat zůstalo období 1945–1948, v němž Národní fronta sehrála svou neodmyslitelnou roli a na jejímž konci byla ustavena, nová, „obrozená“ organizace, která zůstala neodmyslitelnou součástí systému. Na prvním místě zmíníme publikace Karla Kaplana věnované únorovému převratu v roce 1948¹⁴⁶ i jednotlivým aktérům, spjatým s dějinami Národní fronty. Z Kaplanových biografií má podle mě v tomto směru zásadní význam jeho publikace o Alexeji Čepičkovi.¹⁴⁷ Pro naše téma je ovšem důležité, že Karel Kaplan přistoupil posléze k samostatnému zpracování tématu Národní fronty.¹⁴⁸ Jeho monografie je a zůstane nepostradatelnou pomůckou pro všechny zájemce o toto téma.

Zatímco často poněkud umělé hledání kořenů Národní fronty před rokem 1945 prakticky z výzkumů zmizelo, role Národní fronty po roce 1945 a zejména v době převratu v únoru 1948 se dočkaly nových interpretací. Uvedme jako příklad alespoň publikaci Václava Vebera o únorovém převratu.¹⁴⁹ Také Jiří Kocian se zaměřil ve svých výzkumech především na vývoj Národní fronty v letech 1945–1948 a novátorsky položil například otázku po „státotvorných“ aspektech činnosti Národní fronty.¹⁵⁰ František Hanzlík podal novou interpretaci činnosti a právního postavení akčních výborů Národní fronty.¹⁵¹ Únor 1948 a jeho pozdější reflexe se staly předmětem jednání několika konferencí, na nichž zazněly příspěvky různé úrovně, v menší či větší míře se dotýkající problematiky Národní fronty.¹⁵²

Z tematiky Národní fronty v období 1945–1989 zůstane možná atraktivnější než role dobrovolných organizací úloha politických stran. Připomeňme na tomto místě objevnou

¹³⁸ Hájek, Jiří. Paměti. Praha 1997.

¹³⁹ Štrougal, Lubomír: Paměti a úvahy. Praha 2009; Štrougal, L.: Ještě pár odpovědí. Praha 2011.

¹⁴⁰ Bílak, Vasil: Až po mé smrti. Praha 2014.

¹⁴¹ Colotka, Peter: Vo víre času. Praha 2015.

¹⁴² Jakeš, Miloš: Dva roky generálním tajemníkem. Praha 1996.

¹⁴³ Plevza, Viliam: Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril. Bratislava 1991.

¹⁴⁴ Ryněš, Václav: Labyrint totality a úsvit naděje. Praha 2016.

¹⁴⁵ Löbl, Karel: Naděje a omyly. Vzpomínky na onu dobu. Praha 2012.

¹⁴⁶ Kaplan, K.: Pět kapitol o únoru. Brno 1997; Kaplan, K.: Nekrvavá revoluce. Praha 1993. Původní vydání vyšlo v Torontu v roce 1985.

¹⁴⁷ Kaplan, K.: Kronika komunistického Československa. Alexej Čepička – dobová dramata komunistické moci. Brno 2011. Srv. též: Kaplan, K.: Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský. Brno 2009; Kaplan, K.: Kronika komunistického Československa. Antonín Novotný – vzestup a pád „lidového“ aparátčika. Brno 2011. K Čepičkově osobnosti srv. též Pernes, Jiří – Pospíšil, Jaroslav – Lukáš, Antonín: Alexej Čepička. Šedá eminence rudého režimu. Praha 2008.

¹⁴⁸ Kaplan, K.: Národní fronta 1948–1960. Praha 2012.

¹⁴⁹ Veber, Václav: Osudové únorové dny 1948. Praha 2008.

¹⁵⁰ Kocian, Jiří: K mechanismu vzniku první vlády Národní fronty Čechů a Slováků na počátku roku 1945. In: Rok 1945 v českých a evropských dějinách. Sborník referátů z vědecko-osvětové konference Českého svazu bojovníků za svobodu 4. října 2000. Praha 2002, s. 59–70; Kocian, J.: Národní fronta 1945–1948 jako možná nová státotvorná idea? In: Na pozvání Masarykova ústavu, sv. 1. Praha 2004, s. 145–150.

¹⁵¹ Hanzlík, František: Akční výbory Národní fronty a Únor 1948. In: Posláním historik. Pocta prof. Robertu Kvačkoví k 80. narozeninám. Praha 2012, s. 465–478.

¹⁵² Kocian, J. – Devátá, Markéta (eds.): 1948. Únor 1948 v Československu. Nástup komunistické totality a proměny společnosti. Praha 2011; Klaus, Václav a kol.: Únor 1948. Šedesát let poté. Praha 2008.

práci Jiřího Kociana o organizačním a programovém vývoji národně socialistické strany před rokem 1948¹⁵³ či práce Michala Pehra o lidové straně.¹⁵⁴ V případě dějin KSČ představuje zatím nepřekonaný syntetizující text publikace Jacquese Rupnika.¹⁵⁵ Řada studií, věnovaných komunistické straně a jí blízkým spolkům a organizacím, vznikla v průběhu řešení projektu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR k dějinám bolševismu, komunismu a radikálnímu socialismu v Československu.¹⁵⁶

Samostatné téma představuje pokus o obnovu občanské společnosti a politické plurality v době pražského jara. Zde na prvním místě připomeňme vědecké edice, které vznikly na půdě Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR péčí Jindřicha Pecky, Josefa Beldy a Jiřího Hoppeho.¹⁵⁷ Editoři zpřístupnili i dokumenty některých organizací Národní fronty a organizací, vznikajících mimo její rámec. Jiří Hoppe se později vrátil ve své úspěšné monografii k organizacím KAN a K231 a k sociální demokracii, pokoušející se neúspěšně o obnovu v době pražského jara.¹⁵⁸ Zajímavým příspěvkem k zamyšlení nad „ohnisky subverze“ v roce 1968 se stala studie Matěje Stropnického.¹⁵⁹

Pražské jaro nahlíženo optikou pokusu o obnovu občanské společnosti se stalo předmětem jednání vědecké konference, konané v roce 2008 v Olomouci.¹⁶⁰ Ve sborníku z konference se objevily vedle obecnějších příspěvků, věnovaných vývoji politického systému v Československu a pokusu o jeho reformu v roce 1968 (Emil Gimeš, Pavel Kopeček) také studie analyzující například vývoj nekomunistických stran v době pražského jara (Pavel Krákora) nebo proměny Revolučního odborového hnutí či svazu spisovatelů (Dalibor Státník, Zdeněk Doskočil). Ve shrnujícím příspěvku politologa Petra Zímy najdeme názor, že „určité prvky a rysy občanské společnosti se v tehdejší ČSSR začaly postupně objevovat už od šedesátých let“.¹⁶¹ Kořeny obrodného procesu je tedy nutno hledat již v předchozím období. Autor upozornil na to, že neodmyslitelným znakem občanské společnosti je „svobodné a spontánní sdružování jednotlivců“, jež se stalo jedním z ideálů obrodného procesu.

Otevírá se pochopitelně prostor pro výzkum dílčích témat z dějin jednotlivých dobrovolných organizací před rokem 1989. Připomeňme jen vynikající práci Petra Roubala o československých spartakiádách,¹⁶² bezprostředně se týkající Československého svazu tělesné výchovy, Svazu pro spolupráci s armádou i dalších organizací. Jako druhý případ uvedme téma „rekreace s poukazem“, zpracované Alžbětou Čornejovou.¹⁶³ Kniha představuje cenný příspěvek k dějinám Revolučního odborového hnutí i dětských a mládežnických organizací. Řadu témat, spojených z dějinami mládežnického hnutí, otevřela publi-

¹⁵³ Kocian, J.: Československá strana národně socialistická v letech 1945–1948. Organizace, program, politika. Brno 2002.

¹⁵⁴ Pehr, Michal: Československá strana lidová 1945–1946. Praha 2003; Pehr, M.: Československá strana lidová a únor 1948. In: Klaus, V. a kol.: *Únor 1948*, s. 139–152.

¹⁵⁵ Rupnik, Jacques: Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci. Praha 2002.

¹⁵⁶ Kárník, Zdeněk a kol.: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. 1–8, Praha 2003–2011. Viz alespoň: Uehrová, Eva: Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. Květen 1945 až únor 1948. In: Kárník, Z.: – Kopeček, M.: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. 4. Praha 2005, s. 88–112.

¹⁵⁷ Pecka, Jindřich – Belda, J. – Hoppe, J.: Občanská společnost 1967–1970. Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty 1967–1970. Brno 1995; Pecka, J. – Belda, J. – Hoppe, J.: Občanská společnost 1967–1970. Sociální organizmy a hnutí Pražského jara. Praha 1998.

¹⁵⁸ Hoppe, J.: *Opozice '68*. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara. Praha 2009.

¹⁵⁹ Stropnický, Matěj: *Myslet socialismus bez tanků*. Svoboda slova ve střed/tu zájmů československého roku 1968. Praha 2013.

¹⁶⁰ Krákora, Pavel (ed.): *Pražské jaro 1968*. Pokus o obnovu občanské společnosti. Praha 2008.

¹⁶¹ Krákora, P. (ed.): *Pražské jaro 1968*, s. 233.

¹⁶² Roubal, Petr: *Československé spartakiády*. Praha 2016.

¹⁶³ Čornejová, Alžběta: *Dovolená s poukazem*. Odborové rekreace v Československu 1948–1968. Praha 2014.

kace Jugend in der Tschechoslowakei.¹⁶⁴ Jiří Pokorný podal přehled činnosti odborového hnutí v českých zemích,¹⁶⁵ Denisa Nečasová přišla se zásadním příspěvkem o ženském hnutí,¹⁶⁶ Doubravka Olšáková nasvítla z nezvyklého úhlu dějiny Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí¹⁶⁷ a Jan Mervart analyzoval roli uměleckých svazů.¹⁶⁸ Problematika tvůrčích organizací se ostatně stala již předtím součástí inspirativních výzkumů Alexeje Kusáka,¹⁶⁹ Michala Bauera¹⁷⁰ či Jiřího Knapíka.¹⁷¹

Zásadní význam pro dějiny sdružování mají práce věnované organizacím, jež existovaly v normalizovaném Československu navzdory moci a mimo oficiální rámec Národní fronty. Zmíňme alespoň publikace o Chartě 77,¹⁷² knihu Milana Otáhalo o tvůrčí inteligenci, která se věnovala mimo jiné Kruhu nezávislé inteligence,¹⁷³ či publikace o Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, připravené kolektivem autorů vedených Jaroslavem Pažoutem.¹⁷⁴ Tých autor věnoval pozornost také Hnutí revoluční mládeže.¹⁷⁵

Závěr

Téma Národní fronty a dobrovolných organizací a jeho zpracování nelze pojímat vytržené z dobového kontextu. Před rokem 1989 byl vývoj tuzemské historiografie závislý ve velké míře na linii KSČ. Historikové a další autoři, kteří psali o Národní frontě, byli zpočátku jejími přesvědčenými zastánci a propagátory. V rámci kritiky stalinismu přijali většinou s povděkem výzvu, aby místo opakování dogmatických pouček a jejich „podepírání“ příklady z dějin přispěli k vědecky zdůvodněnému fungování politického systému. Problém ovšem byl, že v padesátých a po většinu šedesátých let náleželo jednoznačně dominantní postavení při řízení společnosti komunistické straně. Národní fronta s jejími „složkami“ plnila roli „převodových pák“ vůle strany. Úvahy o nutných reformních pravidel a norem sdružování občanů se ovšem začaly objevovat již v průběhu šedesátých let, nejsou až záležitostí pražského jara 1968. Zdá se, že bude třeba analyzovat rozporné dopady lednového pléna ÚV KSČ v roce 1965 pro vnímání zájmové samosprávy i to, co plenárnímu zasedání předcházelo.

V období po roce 1956 se postupně stali někteří z vědců spolutvůrci stranické politiky, časem se však část z nich dostávala s oficiální politikou do konfliktu. Dokud však byli

¹⁶⁴ Srv. Brenner, Christiane: „Aber unsere Zeit hat ihre neue Romantik“. Der Sozialistische Jugendverband der Tschechoslowakei (1970–1989). In: Brenner, C. – Braun, Karl – Kasper, Tomáš (eds.): Jugend in der Tschechoslowakei. Konzepte und Lebenswelten (1918–1989). München 2016, s. 359–388. Problematiku dobrovolných organizací a jiných sdružení v letech 1948–1989 reflektují i další kapitoly publikace, např. Veroniky Knotkové, Jaroslava Pažouta, Jany Kohnové či Adama Horkého.

¹⁶⁵ Pokorný, Jiří: Pracovat a nebát se! Kapitoly z dějin odborů v českých zemích. Praha 2015.

¹⁶⁶ Nečasová, Denisa: Buduj vlast – posilíš mir! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955. Brno 2011.

¹⁶⁷ Olšáková, Doubravka: Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století. Praha 2014.

¹⁶⁸ Mervart, Jan: Kultura v karanténě. Umělecké svazy a jejich konsolidace za rané normalizace. Praha 2015; Mervart, J.: Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let. Brno 2010.

¹⁶⁹ Kusák, Alexej: Kultura a politika v Československu 1945–1956. Praha 1998.

¹⁷⁰ Bauer, Michal: Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století. Jinočany 2003.

¹⁷¹ Knapík, Jiří: V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956. Praha 2006.

¹⁷² Viz alespoň Císařovská, Blanka – Prečan, Vilém (eds.): Charta 77. Dokumenty 1977–1989, sv. 1–3. Praha 2007; Devátá, Markéta – Suk, Jiří – Tůma, Oldřich (eds.): Charta 77 – od objahoy lidských práv k demokratické revoluci 1977–1989. Sborník z konference k 30. výročí Charty 77. Praha, 21.–23. března 2007. Praha 2008; Jičínský, Zdeněk: Charta 77 a právní stát. Brno 1995.

¹⁷³ Otáhal, Milan: Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu. Brno 1999.

¹⁷⁴ Pažout, Jaroslav (ed.): Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných. Politická perzekuce, opozice a nezávislé aktivity v Československu v letech 1978–1989. Sborník grantového projektu, sv. 1–3. Praha 2007–2009; Pažout, J. a kol.: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných 1978–1989. Edice dokumentů. Praha 2014.

¹⁷⁵ Pažout, J.: Hnutí revoluční mládeže 1968–1970. Edice dokumentů. Praha 2004.

součástí oficiálních struktur, měli potřebu hledat ve straně oporu a zaštiťovat se její autoritou. Závislost na stranickém mocenském centru, která přinášela své krátkodobé výhody, se projevil i ve snaze nalézat vlivné „příbuzné“ svých idejí v minulosti, ve stranickém panteonu. Připomeňme jen opakované „návraty“ ke Šmeralově či Švermově politické linii širokého svazku spojenců KSČ,¹⁷⁶ připomenutí Nejedlého koncepce „více levici“¹⁷⁷ anebo fakt, že i reformně naladěni historikové měli potřebu se dovolávat marginálních výroků Klementa Gottwalda, potvrzujících možnost československé cesty k socialismu, jejímž specifickým měla být i existence Národní fronty.¹⁷⁸ Téma národního modelu socialismu se stalo na konci šedesátých let úběžníkem uvažování o Národní frontě, vyznačujícím se značnou mírou improvizace.

Normalizační „obnovení pořádku“ znamenalo především obnovu vedoucí úlohu strany. Ze šedesátých let zůstane zachována proklamace „vědeckého řízení“ společnosti, excesům však má zabránit respektování mocenské autority. Historikové měli znovu převzít roli propagandistů, současně se však od nich očekávalo, že přispějí k analýze politického systému. Pro některé historiky se stalo téma Národní fronty vhodnou záležitostí k výzkumům, které by možná jinak nemohly být realizovány (například šlo o téma nekomunistického odboje). Také pod vlivem sovětské „perestrojky“ se ve druhé polovině osmdesátých let začala otevírat některá dříve tabuizovaná témata, z nichž některá se týkala i Národní fronty a role společenských organizací (například téma participace).

Historikové se nepohybují ve vzduchoprázdnu ani po roce 1989, i v tomto období jsou adresáty „politické objednávky“. V úvodu jednoho ze sborníků, jehož vznik inicioval vlivný pravicový politik a jenž měl analyzovat politiku komunistické strany ve směru k sociální demokracii (tedy téma například pro předúnorovou Národní frontu či protifašistický odboj klíčové), se například praví, že kniha má být „varováním pro ty, kdo věří v přínos spolupráce na české levici“. Současně měla knižka ukázat, „jak blízko k sobě mají, přes všechny rozdíly vesměs taktické povahy, revoluční (bolševická) a reformistická verze socialismu“.¹⁷⁹ Účastníci seminářů, z jejichž referátů byl sborník sestaven, politické účelovosti a poněkud „dušivé atmosféře“ setkání většinou čelili se ctí.

Téma Národní fronty se před rokem 1989 netěšilo prvořadě pozornosti historiografie a dalších oborů, někdy bylo do výzkumů násilně a uměle vnášeno. To platilo zejména o umělém přenášení myšlenky Národní fronty až do dvacátých let minulého století, kdy přitom strategie Kominterny byla zatížena sektářstvím. Historiky byly jednoznačně preferovány zlomové okamžiky ve vývoji Národní fronty, na prvním místě únorový převrat v roce 1948 (a cesta k němu v letech 1944–1948, případně i dříve) a posléze i pokus o reformu socialismu v roce 1968. Ze „složek“ Národní fronty byla vždy věnována větší pozornost politickým stranám než dobrovolným organizacím. Hodnocení „klidových“ období Národní fronty zůstávalo vyhazeno spíše propagandistům, ilustrujícím úspěchy systému Národní fronty, a postupně i několika odborníkům (zejména právním vědcům a politologům), pro něž měla analýza minulosti význam jako klíč ke změnám. Typickým příkladem je tzv. Mlynářův tým, fungující v šedesátých letech.

¹⁷⁶ Niklíček, Ladislav: Dilema československých komunistů ve třicátých letech. Pardubice 1968; Kárník, Z.: Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral? Praha 1968. Z pozdějších prací srv. Galandauer, Jan: Bohumír Šmeral. 1914–1941. Praha 1986; Holá, Věra: Jan Šverma 1901–1944. Praha 1985.

¹⁷⁷ Červinka, František: Zdeněk Nejedlý. Studie s dokumentárními přílohami. Praha 1969.

¹⁷⁸ Gottwald, Klement: Deset let. Sborník staří a projevů 1936–1946. Praha 1948, s. 349–350. Výňatky z Gottwaldova referátu na zasedání ÚV KSČ dne 25. září 1946 a z řeči na aktivu funkcionářů závodních organizací KSČ dne 4. října 1946 již v následujícím, 13. vydání sborníku z roku 1949 nenalezeme.

¹⁷⁹ Fajmon, Hynek – Balík, Stanislav – Hloušková, Kateřina (eds.): Dušivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů. Brno 2008, s. 9 a 6.

Po listopadu 1989 převládla v naší historiografii analýza represivní stránky komunistického zřízení. To je jistě důležité téma, jímž jsme povinováni obětím teroru a ústrků. Stará optika však byla nejednou jen obrácena naruby – s opačnými hodnotícími znaménky. Dobrovolné organizace představovaly ve vidění radikálních polistopadových kritiků komunismu (nejednou šlo o bývalé „marxisty-lenince“) zanedbatelné subjekty, jež byly nanejvýše „převodovými pákami“ všeobjímajícího teroru. Obraz byl jednorozměrný – absolutní zlo moci ovládá společnost a nemilosrdně ničí všechny zárodky iniciativy a lidské pospolitosti. K oblíbeným citacím náležel například soud Alaina Besançon: „Kdo má v nacistickém nebo komunistickém režimu čistou moc? [...] Je to ďábel. To on předával svým poddaným svou lidskou neosobnost.“¹⁸⁰

Historikové a publicisté, vycházející ze zjednodušeného schématu teorie totalitarismu, si nepřipouštěli ani to, že například Hannah Arendtová ve spisu o totalitarismu klade řadu otázek, jež naznačují, že problém komunismu u moci není problémem jednosměrným a jednoduchým. Upozorňuje například na to, že „ustavení totalitního režimu předpokládá, že teror musí být nejprve prezentován jako nástroj k uplatňování určité ideologie; a stabilizovat teror je možné teprve tehdy, získá-li tato ideologie přízeň mnoha, ne-li dokonce většiny.“¹⁸¹ Zásadní význam má pak její úvaha o tom, že „odosobněnost masového člověka“ může ústít v „touhu po anonymitě, touhu stát se pouhým číslem a fungovat jako malé kolečko.“¹⁸² I utrpení se pak může jevit jako naplnění dějinného pokroku, dokonce i příslušníci elit mohou zatoužit „rozplynout se v masě“. Detailnější pohled na společnost, řízenou komunistickou stranou, nás nutí vnímat vztah mezi vládnoucími a ovládanými jako dvoustranný (či spíše vícestranný) a obousměrný a pohlížet současně na oba póly se schopností jemnější diferenciací.

Je třeba rovněž zdůraznit, že analýza našeho tématu musí být analýzou konkrétně historickou. Michal Reiman svého času upozornil na to, že klasický sovětský totalitarismus byl produktem meziválečné doby a ze sovětského systému po roce 1953 vypadal mechanismus teroru a masové represe.¹⁸³ Na obsah a povahu sovětského systému měly vliv také mezinárodně politické podmínky (fašismus, studená válka). Komunistický postoj k politické demokracii pak vidí jako „ambivalentní“,¹⁸⁴ proměnlivý v historickém vývoji. Reiman upozornil rovněž na heterogenost základny evropského komunismu a rozdílnost zájmů komunistů různých zemí. Varoval rovněž před tím, abychom nezaměňovali ve svých bádáních ideologii a realitu.¹⁸⁵ To vše lze chápat jako výzvu k objektivnímu výzkumu Národní fronty a dobrovolných organizací v dobově podmíněných souvislostech.

Detailnější analýza odhalí, že i v dobách silných represí nebyly a nemohly být zcela potlačeny ostrůvky občanské společnosti, že i v rámci zglajchšaltovaných dobrovolných organizací se uchovávaly „kořínky“ demokracie a občanských ctností (často ve vzpomínce na starou spolkovou činnost a obyčje) a že v rámci legálně existujících i neformálních struktur vznikaly oponentní nálady, jež byly v některých případech absorbovány v procesu zjednání nápravy, v jiných potlačeny, což mohlo být přijato trpně, ale i s odporem. Je třeba diferencovat také v analýze protestů a jejich příčin, jak to v našich poměrech novátorsky ukázal na analýze plzeňských „rebelů“ Jakub Šlouf.¹⁸⁶

Analýza fungování dobrovolných organizací v systému Národní fronty v letech 1948–1989 nabízí řadu témat, jejichž analýza může mít zásadní význam pro postizení fungování režimu,

¹⁸⁰ Besançon, Alain: *Nemoc století. Komunismus, nacismus a holocaust*. Praha 2000, s. 56–57.

¹⁸¹ Arendtová, Hannah: *Původ totalitarismu I–III*. Praha 1996, s. 55.

¹⁸² Tamtéž, s. 459.

¹⁸³ Reiman, Michal: *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí*. Praha 2000, s. 108.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 22.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 38.

¹⁸⁶ Šlouf, Jakub: *Spříznění měnou. Genealogie plzeňské revolvy 1. června 1953*. Praha 2016.

který sám sebe charakterizoval jako systém lidově demokratický a poté socialistický. Role dobrovolných organizací a Národní fronty byla v minulosti vnímána téměř výhradně jen politicky – krajní póly tvoří vize dobrovolných organizací jako převodových pák a mechanismů komunistické strany na jedné straně a na druhé Mlynářova koncepce, v níž měly organizace Národní fronty hrát roli nositelů plurality místo politické opozice mimo Národní frontu, jejíž existenci nechtěli reformní komunisté připustit. Výzkumy mohou přinést zásadní poznatky pro fungování politického mechanismu státního socialismu, pro analýzy „panství“, legitimacy a loajality, jakož i i protestních a opozičních potenciálů.

Téma dobrovolných organizací v systému Národní fronty otevírá pole výzkumům, které mohou být věnovány například výzkumům společenského diskursu, kulturní hegemonie a autonomie, vytváření „míst paměti“ a cest ovlivňování myšlení lidí, ale i výzkumům zaměřujícím se na postižení dějin každodennosti, utváření „malých vlastí“ a niternějších vrstev identit. Téma dobrovolných organizací otevírá přirozeně i mnohá další témata, někdy zdánlivě marginální, která ovšem mají v sobě přesahy zásadní důležitosti. Lze to demonstrovat na studii Doubravky Olšákové, otištěné v tomto čísle, jež upozorňuje na téma postavení zvířat (zde konkrétně psa) v systému státního socialismu, jež se úzce dotýká dobrovolné organizace Svaz pro spolupráci s armádou. Téma otevírá řadu klíčových otázek, spojených s pojetím a uplatňováním modernity. Archivářům budou patrně blízké analýzy fungování dobrovolných organizací jako institucí a proměn jejich organizačních struktur, jakož i analýzy legislativního rámce fungování dobrovolných organizací a Národní fronty.

Snad se nám předkládaným číslem časopisu *Paginae historiae* (a číslem, jež je bude v roce příštím následovat) podařilo naznačit potenciál výzkumu zájmové samosprávy, dobrovolných organizací a Národní fronty. Budeme vděční za každou reflexi otištěných textů a za případnou spolupráci na textech příštích.

Nationalfront und die freiwilligen Organisationen als Thema der historiographischen Forschung

Thema der Nationalfront und der freiwilligen Organisationen hat nicht zu Prioritätsthemem gehört. Das hat mit deren untergeordneten Stellung im Rahmen des politischen Systems des Staatsozialismus (1948–1989). Die freiwilligen Organisationen wurden in stalinistischer Zeit für „Übertragungshebel“ der Kommunistischen Partei gehalten. Die Historiker haben bis zum Jahre 1956 meistens Rolle der Propagandisten, die Angaben über die gewonnenen Erfolge geliefert haben, gefüllt. In folgender Zeit haben sie Rolle der Experten für Reformplanung übernommen, Reihe von denen hat sich an Parteipolitik beteiligt. Sie haben an Konzeption des pluralistischen Modells, das aus Idee des tschechoslowakischen Sozialismus floss, teilgenommen. Nach Unterdrückung von Prager Frühling kam zu Wiederherstellung der dominanten Rolle von Kommunistischer Partei. Höchste Aufmerksamkeit der Historiographie fesselte vor allem die Rolle von Nationalfront in dramatischen Zeiten Februars 1948 und der Prager Frühling 1968 (das galt auch für Historiker im Exil und Dissent). Auch die Analyse der Tätigkeit der freiwilligen Organisationen in relativ stillen Zeiten öffnet Möglichkeiten zu interdisziplinären Forschungen, die wesentliche Fragen des Fungierens von Staatsozialismus betreffen.

The National Front and voluntary organisations as a topic for historiographic research

The topic of the National Front and its voluntary organisations did not belong to the priority topics, which related to its subordinate position in the political system of the state socialism

(1948–1989). Voluntary organisations were considered in the Stalinist period as transmission agents of the Communist Party. Historians till 1956 fulfilled mostly the role of propagandists providing facts on achieved successes. In the following period, they took over the role of experts during reform planning, a number of them took part in the party politics. They worked on the conception of the pluralist model that took its origins in the idea of the Czechoslovak socialism. After suppression of the Prague Spring movement, the dominant role of the Communist Party was renewed. The attention was paid mostly to the role of the National Front in the dramatic events of February 1948 and during the Prague Spring 1968 (which was valid also for historian both in exile and in dissent). Yet, the analysis of activities of voluntary organisations in the relatively calm periods can open possibilities to interdisciplinary research touching upon essential issues of state socialism workings.